

Миомир ДАШИЋ

СЕОБЕ ЦРНОГОРАЦА У РУСИЈУ СРЕДИНОМ 18. ВИЈЕКА

Проучавање историје пријатељских политичких и културних веза и односа између Црне Горе и Русије одраније је заокупљало пажњу историчара и једне и друге земље, историјска наука је, углавном, маркирала готово све важније проблеме из историје тих односа. Настала је бројна историографска, историјско-етнолошка, историјско-духовна, па и друга литература из домена свеукупних црногорско-руских веза и прије, и у XVIII вијеку и наравно за новије вријеме. И поред те релативно добре проучености односа између Русије и Црне Горе, ова проблематика још увијек није научно исцрпљена да би се на њено даље истраживање ставила тачка.

С обзиром на чинењицу да су политичке, духовне, културне и друге везе између Русије и Црне Горе релативно добро обрађене у историографији Црне Горе и у руској историјској науци – то ћемо у овом реферату, углавном, изложити приказ миграција становништва из граница данашње Црне Горе средином XVIII вијека у Русију, односно Украјину, претежно се ослањајући на изворе руске провенијенције.*

I

Сеобе и кретање становништва, односно његово пресељавање из једне области у другу, па и ван државних и националних граница, представља комплексан научни проблем политичке, културне, економске историје и етничких процеса сваке земље. Ти процеси су били трајни, незадрживи и често историјски и етнички неухватљиви на простору Балкана још од средњег вијека. Кад је ријеч о проучавању становништва и његових кретања на подручју данашње Црне Горе тај процес се историјски може пратити од краја XIV вијека на овамо; у XV и XVI вијеку Црна Гора је претежно усељеничка земља, а касније је то више исељеничка. То најбоље потврђују архивска и теренска етнографска, односно етнолошка истраживања

* Истражујући у Архиву внешней политики России (=АВПР) у 1973/74. години, прегледао сам и фондове грађе који се тичу односа између Русије и Црне Горе и односа Русије и Србије у XVIII вијеку. Тада сам исписао и нека документа о пресељавању Црногораца у Русију, средином XVIII вијека које први пут користим у овом раду.

Црне Горе чији су резултати саопштени у бројним расправама Јована Цвијића и његове антропогеографске школе. Споменимо само нека имена чије су расправе са аспекта проучавања миграција становништва у границама и из оквира данашњих граница Црне Горе и данас научно актуелна. Међу научницима који су ударили темеље проучавању и кретању становништва Црне Горе у ранијим епохама трајно мјесто заузимају: Ј Ердџановић, П. Шобајић, А. Јовићевић, С. Томић, А. Лубурић, С. Накићеновић, Б. Лалевић – И. Протић, М. Велимировић, Рад. Ј. Вешовић, С. Добричанин, М. Цемовић, П. Влаховић, Е. Мушовић и други. Етничким процесима и кретањима становништва укључујући и исељавање ван Црне Горе бавили су се и многи историчари истражујући те историјске процесе у домаћим и страним архивима, чије су резултате саопштавали у својим расправама или синтетичким историјама. Међу тим бројним историографима споменимо: К. Јиречека, В. Поповића, Петра I Петровића Његоша, С. Милутиновића, М. Медаковића, Д. Милаковића, И. Руварца, Ј. Томића, Д. Вуксана, Р. Драгићевића, В. Ђоровића, Б. Ђурђева, В. Чубриловића, Г. Станојевића, Р. Самарџића, М. Благојевића, Б. Павићевића, Н. Ракочевића, М. Дашића, Ж. Шћепановића и других.

Поменути етнографи, етнологзи, историчари, а и многи други јасно су показали да је Црна Гора у погледу кретања становништва и до XVIII вијека, а и касније, све до данас, била изразита метанастазичка област у коју се од краја XIV вијека, због освајања српских земаља од стране Турака и њиховог притиска, усељавало и исељавало, али и гинуло у борби за освајање слободе.

Уосталом наш ненадмашни пјесник Његош, каже:

*„Што се нехће у ланце везати,
То се збјежа у ове планине,
Да гинемо и крв проливамо“.*

Од XV до XVII вијека исељавање становништва Црне Горе ишло је преко јужног дијела Јадранског приморја у сусједну Италију; поједине породице су допирале до Шпаније и Француске. Узроци исељавања били су тешке политичке и економске прилике, недостатак обрадиве и плодне земље, са које би се могло добити довољно производа за прехрану становништва, немање довољно сјенокоса, љетних и зимских испаша за прехрану стоке, од које се, углавном, живјело. Турски пописивачи у XVI вијеку биљеже да у оновременој Црној Гори „празних баштина нема ни трага и нема земље која није у посједу. Штавише како имају мало обрадиве земље, много раје се разасуло по околним крајевима“.¹

Због тешких услова живљења у свом крају становништво из Црне Горе и Приморја исељавало се у првој половини XVII вијека, у Истру, уз обећања млетачких власти „да ће им наћи станове и земље плодне за сваку културу, помоћ у стоци и животним намирницама“. Исељавање у Истру вршило се у таласима из Бара, Спича, Мркојевића, са Бојане, па и сјеверне Албаније. Све те сеобе условљене су биле „због ванредне турске тираније“, турска насиља су нарочито погађала становништво католичке вјере у околини Бара и Улциња. Те сеобе са јужног дијела Црногорског приморја биле су значајне за Истру, гдје је било доста простора за новодосељенике,

¹ Бр. Ђурђевић, *Кануни и канун-нама за Црну Гору из дукађинског дефтера за 1570. годину*, 176.

мада су се они у почетку тешко прилагођавали суровијим природним условима, поготово што млетачка влада није извршавала дата обећања да ће им помоћи материјално да се окуће и започну живљење под повољнијим условима него што су их имали у старом крају. Ваља рећи да је мијешање становништва са простора данашње Црне Горе са старосједиоцима у Истри било од значаја за словенско етничко и културно јединство, а доприносило је јачању „пријатељства између Венеције и нашег народа под турском влашћу“, што ће бити од великог утицаја на остварење сарадње у турско-млетачким ратовима (Кандијском и Морејском)² у XVII вијеку.

За вријеме Кандијског рата (1645–1669) дешавале су се масовније сеобе становништва из Црне Горе на млетачку територију у Приморју, а највише дуж далматинске обале и у Истру, која је била главна насељеничка територија у овоме рату. На сеобу су највише били принуђени Црногорци из периферних нахија – Љешанске, Ријечке и Црмничке, Зете и околине Бара, јер је ондје притисак Турака и њихови зулуми био најжешћи. Највише досељеника из Црне Горе у Истру насељено је у селу Пероју, које је одраније било „пусто и расељено“. Та мала колонија Црногораца у Пероју, упркос покушајима католичког свјештвенства да их преведу у католичку вјеру, остала је вјерна православљу – до данас.³ Иначе, живо сјећање на Црногорце исељене у Истру било је живо у XVIII вијеку. Пресељавања појединачног из Црне Горе у Истру било је све до под крај XVIII вијека,⁴ па и касније.⁵ Послије завршетка Кандијског рата (1669) и хајдуци из Боке су колонизовани у Истру. Млетачка колонизација хајдука у Истру, и поред тога што је то била добра намјера Млечана да их привредно ангажује у обради земље и одучи од пљачкашког начина стицања имовине, претворила се у њихову највећу трагедију – ратници навикнути да са пушком у руци живе од плијена, били су неспособни да живе од рада и пољопривреде и то под једним за њих неповољним поднебљем. Масовно су хајдуци умирали – Истра је постала њихова гробница.⁶

Масовније исељавање становништва из граница оновремене Црне Горе, као и дијела Херцеговине, који је у другој половини XIX вијека сједињен с језгром црногорске државе (Старом Црном Гором), у Боку и остали дио Приморја под млетачком влашћу, усљедило је одмах по ослобођењу Херцег-Новог и Рисна од Турака 1687. године. С напредовањем млетачке војске у Херцеговину ширио се исељенички појас у овој земљи. И у Морејском рату (1684–1699), као и у Кандијском, Бока је постала стјециште хајдучких дружина које су разгарале ослободилачку борбу у Црној Гори и Херцеговини. Са хајдуцима у Боку се досељавало становништво у мањим групама од пет до 100 лица, ређе и више стотина. Нарочито је простор Херцег-Новог и његово залеђе привлачио Херцеговце. Исељавање из Црне

² Г. Станојевић, *Насељавање Истре у XVII вијеку*, Историјски записи, XXII; *Историја Црне Горе*, 3, 312–314.

³ М. Барјактаровић, *Перој и његови становници*, Гласник Етнографског музеја на Цетињу, књ. 1, Цетиње, 1961, 72–73.

⁴ Ј. Миловић, *Зборник докумената из историје Црне Горе (1685–1782)*, Цетиње, 1956, 5.

⁵ Ј. Ердељановић, *Стара Црна Гора*, Београд, 1926, 358.

⁶ *Историја Црне Горе*, 3, 150–152, 159–160.

Горе, као једна од посљедица Морејског рата, интензивирано је пред крај XVII и на почетку XVIII вијека. Поједине породице из Катунске нахије, Његуша, тада су се иселиле у Срем, Полимље (Оташевићи у Горњој Ржаници), затим група Бајица у Шекулар; у XVII вијеку Никшићи се насељавају по Старом Влаху, Шумадији, Колубари. Из Брда такође исељавање тече према Старој Србији, Шумадији и другим плодним областима моравске Србије.

Српско становништво из долине Лима, од Плава и Гусиња, па до Бијелог Поља, као и оно из Потарја, и из црногорских Брда, плашећи се турских одмазда због учешћа у ратовима хришћанских држава и Турске 1683–1699. и 1736–1739. године, масовније се покренуло на сеобу под вођством пећког патријарха Арсенија III Црнојевића (1690) и патријарха Арсенија IV Јовановића Шакабенте 1737–38. године.⁷ У току те двије масовне сеобе Срба, међу којима је било доста и оних из долина Лима, Таре, Ибра, па и из племена Брда који су прешли Саву и Дунав и трајно се населили у Јужну Угарску, претежно у данашњу Војводину. Дио тог становништва са територије ђесаревине – Аустрије, кренуће даље у сеобу, средином XVIII вијека, преко Карпата у јужну Украјину, гдје је руска царска влада стварала граничне области према Турској, односно Татарима. Тамо ће бити створене двије велике српске насеобине – Нова Србија и Славјано-Србија.

II

Везе између Русије и Црне Горе, као што је познато, политички и војно успостављене су почетком друге деценије XVIII вијека. До тада постојали су разни додири људи нашег поднебља с Русијом спорадичног карактера, претежно вјерског.

У времену од пада Црнојевића државе (1496) под власт Османског царства, за Црну Гору и прилике у њој највише су се интересовали Млечани, будући да је Црна Гора била гранична с Млетачком републиком. То што је Црна Гора као област са широком аутономијом, била истурени дио Истока према Западу и крајњи дио Запада према Истоку, било је од утицаја да су се за ову малу земљу, осим Млетачке републике интересовале, додуше, мање, и друге италијанске државице до краја XVIII вијека, највише Напуљска краљевина. Од краја XVI вијека и касније за Црну Гору се, због њеног активног антитурског става почело интересовати и Хабзбуршко царство, које ће своју политику према овој земљи јасније дефинисати тек у другој половини XVIII вијека.

Што се тиче Русије њена спољна политика према Балкану и југоисточној Европи почеће да добија на значају тек од времена владавине цара Петра Великог

⁷ Г. Станојевић, *Југословенске земље у млетачко-турским ратовима XVI–XVIII вијека*, Београд, 195; Р. Вешовић, *Племи Васојевићи*, Сарајево, 1935, 285–288; М. Цемовић, *Васојевићи*, Београд, 1993, 196–203; 216–231; М. Дашић, *Васојевићи од помена до 1860. године*, Београд, 1986, 195–209; 277–291; Р. Петровић, *Племи Кучи 1684–1796*, Београд, 1981, 134–180; *Историја Црне Горе*, 3, 289–298; М. Костић, *Устанак Срба и Арбанаса у Ст. Србији против Турака 1737–1739. и сеобе у Угарску*, Гласник Скопског научног друштва VII–VIII, 208–220, *Историја српског народа*, Књига ИВ, т. 1, Београд, 1986, 146–162.

(1682–1725). Својим реформама, као што је познато, Петар Велики је крајем XVII и прве двије деценије XVIII вијека, успио да Русију, изоловану од културне Европе и њене цивилизације, ослободи тог изолационизма и да на новим основама удари темеље једној снажној европско-азијској сили. Од оног времена, Русија усвајајући европска цивилизацијска достигнућа, прошириваће политичке, културне и друге везе са свим народима Европе, а прије свега са српским народом, који је био потчињен великим државама – Турском Царству, Хабзбрушкој монархији и Венецији. Једину неокупирану територију на јужнословенском простору чинила је Дубровачка република, али и она ограниченог суверенитета – вазално везана за Турску, а у XVIII вијеку и за Аустрију.

Од свих потчињених јужнословенских народа први су Срби учили значај моћи Руског царства које им је послје изведених реформи цара Петра Великог, давало наду да уз његову помоћ могу остварити своје ослобођење. Посебан положај у систему османске владавине заузимала је Црна Гора, будући да је њена зависност од османског центра – султана и Порте – била номинална, фактички сводила се на нередовно плаћање данка, који су прикупили с времена на вријеме скадарски санџак-бегови, посредством црногорског спахије и других главара из реда домаћег становништва. У вријеме када долази до успостављања првих политичких веза између Русије и Црне Горе 1711. године, Црногорци и Брђани су већ били и на страни познати по оспоравању врховне власти султана, одбијању плаћања данка, запажени су и у Европи као храбар и достојанствен ратнички народ који се смјело бори за своје ослобођење и независност.

Прве вијести руском двору о Црној Гори, прије него што ју је посјетила званична руска мисија 1711. године, пренио је крајем XVII вијека Петар Андрејевич Толстој (1645–1729). Овај високи дипломата и државник, упућен од стране Петра Великог на школовање у Италију посјетио је и више мјеста на источној обали Јадрана. У дневнику са тог путовања, боравећи у Херцег-Новом, Перасту и Котору описао је ове градове и њихову околину. У тим својим биљешкама констатовао је да у градовима Боке и њиховом залеђу (околини) живи много Срба који су слободни људи, слични Козацима на Дону. У биљешкама (10–19. јуна 1698) становнике залеђа Пераста и Котора означио је Црногорцима, који су вјере хришћанске, језика словенског, ником нијесу поданици, често ратују с Турцима, а повремено се сукобљавају и са Млечанима.⁸ Ти први подаци о дијелу данашње Црне Горе и њеном становништву заинтересовали су руски двор и владајуће кругове за Црну Гору и њене слободне људе, храбре ратнике.

Русија је приликом преговора о миру у Сремским Карловцима 1699. и затим и у Цариграду 1700. године јасно ставила до знања не само Турској већ и великим европским силама да јој припада право заштите православних хришћана на Балкану. Од потписивања Карловачког мира заиста руска влада ће показивати све веће интересовање за балканске проблеме, она их уноси у свој спољно-политички програм. Источно питање за њу од оног времена постаје веома значајан елемент

⁸ *Црногорско-руски односи 1711–1918*, књ. 1, *Руски извори о Црној Гори од краја XVII до средине XIX вијека – Черногорско-русские отношения 1711–1918 г.*, Том 1, *Русске архивне документи о Черногорији* (конец XVII в. и средина XIX в.) Подгорица-Москва, 1992, 36.

њене спољне политике. Интересовала се и за положај Срба у Аустрији послије Велике сеобе (1690), који су доживљавали разочарење у политику бечке владе која није испуњавала дата обећања патријарху Арсенију III да ће поштовати њихова вјерска и друга аутономна права. Патријарх Арсеније III се због тога жалио дипломатским представницима Русије у Бечу на бечку владу и одржавао тајне пријатељске везе с руском амбасадом и преко ње тражио од цара Петра Великог заштити.⁹

О везама између патријарха Арсенија III са Русијом, као и о успјесима њених дипломата на Карловачком конгресу, свједочи прихватање турских преговарача осме тачке, од десет тачака руских услова за мир с Турском, која гласи: „Црквама Божјим и манастирима православне вјере, ма где они били у владавини султановог величанства, као и разним народностима: Грцима, Србима, Словенима и свима другима који су исте вере, да се да потпуна слобода и самоуправа и да буду без икаквих оптерећивања и излишних дација, а новонаметнути данци да се скину са њих и убудуће да не буду у томе принуђивани“.¹⁰

О свему што се тада догађало у дипломатским односима између Русије и Турске могао је бити упознат и митрополит Данило Петровић који је одржавао пријатељске везе с одбјеглим патријархом Арсенијем III и који га је 1700. хиротонисао за владу на свечаном црквеном сабору у Сечују.

Ријечју, владика Данило је још прије успостављања политичких односа између Русије и Црне Горе 1711. године могао бити донекле упућен у политичке планове Петра Великог према балканским хришћанским народима. Знао је да је руски царски двор постао стјечиште и људи нашег поднебља, који су радили за општи напредак Русије, заузимајући у државној администрацији и војсци разне положаје. Ти људи, као што су били Пераштани (капетан Марко Мартиновић, адмирал Матија Змајевић, и организатор једног историографског пројекта Иван Крушала)¹¹ и други Бокељи, Црногорци, Брђани и Херцеговци, нијесу заборављали свој завичај. Напротив, поносити на своје поријекло трудили су се да заинтересују и руски двор за прилике у крајевима из којих су потицали. Њихове информације које су давали владајућим круговима Русије, нарочито о стању нашег народа под Турцима и општим политичким, социјалним и вјерским приликама у којима је живио биле су од значаја за формирање руске балканске политике у XVIII вијеку. Заслуга тих

⁹ М. Костић, *Нова Србија и Славеносрбија*, Нови Сад, 2001, 12; Р. Л. Веселиновић, *Српско-руске везе крајем XVII и првих година XVIII стољећа*. – У : *Југословенске земље и Русија у XVIII веку*, Београд, 1986, 21–29.

¹⁰ Ст. М. Димитријевић, *Одношаји пећких патријарха с Русијом*, Глас LX (II), 188; С. Богојвленский, *Из русско-сербских отниошений при Петре Первом*, Вопр. Истории, 8–9, Москва, 1946, 22.

¹¹ М. Милошевић, *Достигнућа и дилеме у проучавању доприноса тројице Пераштана Русији Петра II (Марко Мартиновић, Матија Змајевић и Иван Крушала)*. – У : *Русија и југословенске земље у XVIII веку*, 107–141. – У писању овог рада аутор је користио грађу Которског, Задарског и Венецијанског архива, као и бројну нашу и руску литературу, бацивши ново свијетло на ове личности и њихов допринос уздицању војне моћи Русије Петра Великог.

појединаца несумњиво је велика што се двор Петра Великог још прије Карловачког мира, а нарочито првих година XVIII вијека почео интересовати за судбину српског народа. Има индиција да је једна делегација Срба из Херцеговине и других српских земаља боравила у Русији одмах после закључења Карловачког мира. Из Херцеговине је ишао у Русију и Гаврило Милорадовић, брат пуковника Михаила Милорадовића,¹² који се прије 1711. године вратио у Херцеговину.

У оно вријеме на руском двору имао је високи ранг као спољнополитички савјетник и дипломата цара Петра Великог Сава Владиславић-Рагузински, чија је породица водила племићко поријекло из Гацка. Он је окупљао око себе своје земљаке,¹³ као што је био племић Михаило Милорадовић, родом Херцеговац, кога је и гроф Головкин, државни канцелар примио у војну службу. Било је у руској војној служби и људи из Црне Горе као, на примјер, Иван Лукачевић – Подгоричанин и Јован Албанез, Србин, родом из Подгорице. Нема сумње и они су давали извјесне информације руским владајућим круговима о политичким и друштвеним приликама на црногорским и ширим просторима и положају српског народа под турском влашћу, прије свега о Црногорцима, Брђанима и Херцеговцима. Информације руским владајућим круговима о стању српског народа под Аустријом, стизале су, свакако, непосредније и брже јер је Русија имала релативно добре односе са Бечом, гдје је дјеловала њена амбасада. Осим тога податке о стању Срба под Аустријом и под Турском, давали су и поједини Срби из Аустрије (официр Пантелија (Пан) Божић и сатник Богдан Поповић) који су одлазили у Москву, прије него је Русија ушла у рат с Турском 1710. године.¹⁴ Ти боравци представника Срба у Москви и њихове молбе руским владајућим круговима да се Русија заузме у Цариграду, па и Бечу, за заштиту српског народа, као и поврени обиласци повјереника Петра Великог по јужнословенским земљама, утицали су на формирање руске политике према балканским земљама. То ће се јасно показати 1711. године, доласком изасланика цара Петра Великог у Црну Гору. Тај крупан догађај од далекосежног историјског значаја имао је снажан утицај не само на даљи ослободилачки замах Црногораца него и на цјелокупно спољнополитичко опредјељење владика – владара лозе Петровић Његош, на стварање темеља црногорској држави и њеном конституисању у XIX вијеку.

III

Када је новембра 1710. године Турска вјероломно прекинула Цариградски мировни уговор из 1700. године и отпочела рат против Русије, цар Петар Велики је у плану вођења рата веома озбиљно мјесто одредио балканским народима које је позвао на устанак. Наравно тада су тражили контакте с Русијом и представници српског народа. Крајем 1710. и почетком 1711. године Сава Владиславић-Рагузински предложио је руском владару да упути балканским хришћанима позив на

¹² А. Кочубински, *Мњи и они*, Одеса 1878, 168; *Историја Црне Горе*, 3, 251.

¹³ Ј. Дучић, *Један Србин дипломата на двору Петра Великог и Катарина И: Гроф Сава Владиславић*, Београд, 1982.

¹⁴ М. Костић, *Нова Србија и Славеносрбија*, 13–16.

устанак уз обећање да ће им Русија за узврат пружити помоћ. Прије него што је цар Петар I из Москве пошао на јужну границу своје земље, да би био ближе руско-турском ратишту на Пруту, издао је 4. марта 1711. године, манифест народима Балкана у коме их је позвао на дизање устанка против Турака. У Црну Гору је упутио царско изасланство, које су сачињавали пуковник Михаило Милорадовић, Херцеговац и капетан Иван Лукачевић-Подгоричанин, са задатком да Црногорце, Брђане, Херцеговце, као и друге балканске хришћане – православне и католике – у Србији, Босни, Македонији и Албанији подигну на устанак.

По свему судећи Сава Владиславић лично је саставио грамату упућену Црногорцима, у којој их је позивао на оружје против заједничког непријатеља.¹⁵ Дао је упутство Милорадовићу који се тада налазио пословно у Букурешту да се са Иваном Лукачевићем упути у Црну Гору и да умножену грамату објасни и растури осим међу Црногорцима и по Хецеговини, Србији, у брдска и сјеверноалбанска племена. У писмима митрополиту Данилу и његовом брату Луки Шћепчевићу, Сава Владиславић каже да је настао погодан моменат да ће Русија у побједоносном рату успјети да сломи Турску и ослободи балканске хришћане турског ига, и да је то прилика да се успостави нова или обнови стара српска држава. Руски двор је Црној Гори, по њеном географском положају и од раније испољеној борбености, намијенио улогу покретача ослободилачког покрета у циљу ослобођења од Турака и околних српских области. Изненадним доласком руских политичких емисара, Црној Гори је отворена могућност да, уз помоћ једноплемене и једновјерне савезнице, Русије, постигне значајне резултате у општем ослободилачком покрету. Истина, таква очекивања од заједничког ратовања против турског завојевача и тлачитеља ишла су мимо реалних могућности у датим историјским условима. Владика Данило је и сам давао нереалан тон народном одушевљењу, доприносио громогласном клицању Русији и њеном великом цару; на народним зборовима, на којима је читана и тумачена грамата, у присуству руских емисара Милорадовића и Лукачевића, егзалтирано је заклињао Црногорце и главаре Брда и Херцеговине на вјерност Русији и храбрио их да се одазову позиву на рат против Турског царства. Одзив Црногораца, племена Брда и Херцеговине био је масован.¹⁶ Под командом пуковника Милорадовића и идејним вођством владике Данила ставило се више од 10.000 бораца (неке процјене говоре да се на устанак дигло и око 25.000 људи).

О томе како се завршио Руско-турски рат 1710–1711. године, у којему је Ру-

¹⁵ Г. Станојевић држи да је грамату Црногорцима лично написао Сава Владиславић (*Историја Црне Горе*, 3, 252), међутим, М. Костић ауторство грамате Петра Великог Црногорцима, па “онда свим хришћанским народима на Балкану”, приписује пуковнику Милорадовићу (*Нова Србија и Славеносрбија*, 16).

¹⁶ О руској мисији у Црној Гори опширније: Ј. Томић, *Питање Царева Лаза*, Београд, 1933; С. Богоявленскій, *Из руско-сербских отношених при Петре Первом*, 89, 31; Ј. Радоњић, *Римска курија и јужнословенске земље од 16. до 19. века*, Београд, 1950, 529; В. Ђоровић, *Одношаји Црне Горе са Дубровником од Карловачког до Пожаревачког мира*, Глас, 187, Београд, 1941; Б. Павићевић, *Владика Данило у Петрограду 1715. године*, Михаилу Лалићу у почаст (Зборник радова), Титоград, 1984; *Казивање старих Требјешана* (припремио Б. Павићевић, фотокопир), Никшић, 1973, 117–118; Ј. Јовановић, *Историја Црне*

сија претрпјела пораз, и какав је био исход устанка у Црној Гори, Брдима, Херцеговини и другим српским областима, доста је писано у историографији. Црна Гора је претрпјела велике губитке у људству и веома тешка разарања за вријеме два снажна турска војна похода 1712. и 1714. године, углавном, због њених веза с Русијом. Босански везир сераскер Ахмет-паша је у љето 1712, и поред жилавог отпора Црногораца, којима је дошло у помоћ и нешто Бокеља (Грбљана), успио да са 15.000 војника продре на Цетиње, сруши тамошњи манастир, узме таоце и наплати харач. Владика Данило са пуковником Милорадовићем избјегао је заробљавање склонивши се у Херцеговину. За вријеме тог похода и Турци су претрпјели, по предању, велике губитке на Царевом лазу. За вријеме вођења устанка пуковник Милорадовић није успио да заузме ни један од турских градова – Спуж, Никшић, Требиње, Гацко, Грахово, Клобук – које је нападао. Правдао се да није имао топова, а осим тога племенска војска није била вична освајању утврђења. И једно и друго је било тачно. Но, и поред тих неуспјеха мање борбе су настављене и у 1713. години, па је султан издао наредбу да новоименовани босански беглербег Нуман-паша Ђуприлић са још већом војском (око 30.000 војника) силом оружја сломи отпор Црногораца и Брђана и да ухвати митрополита Данила и друге народне прваке и исијече их. Напад је извршен у јесен 1714. године. Нешто прије тога пуковник Милорадовић и капетан Лукачевић су, оставши без новца, напустили Црну Гору и отпутовали у Русију. У току овог похода око двије хиљаде Црногораца је пало у борбама с Турцима, а 3.000 лица, углавном, жена и дјеце је заробљено и насељено по запустјелом Гласинцу и околи по Романији, гдје су били под будним оком турских власти. Нарочито је сатрвена Катунска нахија.¹⁷ Шта је значила ова катастрофална погибија и разура најбоље говори млетачки попис из 1692. године, по коме је у оновременој Црној Гори живјело свега 12.418 становника.

Међутим, турска војска ни у походу на Црну Гору 1714. године није остварила све постављене ратне задатке. Наиме, везиру Ђуприлићу није успјело да ухвати владика Данила, организатора и непомирљивог противника Турака. Он се са дијелом народа склонио у Боку, одакле је отишао у Русију – крајем 1714. године. Годину дана раније, фебруара 1713. године, у писму свом брату Раду Шћепчеву у Његуше, јасно је себе и Црну Гору определијели за Русију. „Тако знај – закључује писмо – а ја сам Москов, Москов, Москов! Говорим, говорим, говорим, а чији ја, тога и сва земља“.¹⁸ Прије владике Данила руски двор је посјетила и једна црногор-

Горе, Подгорица, 1995, 91–95; *Историја Црне Горе*, 3, 252–253; М. Дашић, *Васојевићи од помена до 1860. године*, Београд, 1986, 262–266; Р. В. Петровић, *Племя Кучи 1684–1796*, Београд, 1981, 130–132; А. П. Бажова, *Русско-югословенские отношения во второй половине XVIII в.* Москва, 1982; *Историја српског народа*, књ. IV, т. 1, Београд, 1986, 32–35; Р. Распоповић, *Дипломатија Црне Горе 1711–1918*, Подгорица–Београд, 1996, 29–31.

¹⁷ В. Ђоровић, *Одношаји...*, 44; Ј. Томић, *Турски поход на Црну Гору 1712. године*, Глас, 96, 171–172, 186, 102, 154–156; Исти, *Поход Нуман-паше Ђуприлића на Црну Гору 1714*, Глас, 147, 52; С. Мијушковић, *Догађаји у Црној Гори од 1711–1714*, Историјски записи, XI, 196–197. – Осталу литературу видјети у *Историји Црне Горе*, 3, 254–266.

¹⁸ Писмо владике Данила брату Раду Шћепчеву први пут је објављено у књизи: *Историја Црне Горе од искона до новијег времена*. Списана Симеоном Милутиновићем Сарајлијом, Београд, 1835, 44–45.

ска делегација коју је предводио архиђакон Максим. На вијести о страдању становништва Црне Горе за вријеме великих похода турске војске на ову земљу, руска влада је делегацији обећала да се Црногорци (као и други Срби и Јужни Словени) могу преселити у Русију, гдје ће им бити дато довољно земље за обраду, а способни могу рачунати да ће ступити у њену војну и цивилну службу и добијати плату. То је била прва идеја о могућности пресељења Црногораца у Русију.

Владика Данило са пратњом боравио је 1715. године у Русији неколико мјесеци, гдје је владајућим круговима изложио трагичне догађаје и страдања у рату с Турцима. Жалио се канцелару Головкину: „Све је разорено, растјерано и мачу предано, у ропство одведено: неки мали остатак у гору је остао и спасио се“. Увјеравао је Говолкина, у писму које му је написао на пропутовању кроз Беч, да су Црногорци бескрајно одани Русији. По доласку у руску престоницу примио га је цар Петар Велики, обећаваши му да ће Русија заштитити Црну Гору – материјално је помагати и учинити све да јој залијечи тешке ране. Владика је тражио помоћ за Црну Гору, Брда и Херцеговину, јер су оне веома тешко страдале 1712. и 1714. године. У другој половини јануара 1715. године руски цар је издао указ у којем је стајало да ће сви Срби који буду ступили у руску војну службу добити, осим плате према чину и земљу у кијевској и азовској губернији.¹⁹ Садржај овог указа се односио и на Црногорце, Брђане и њихове сусједи Херцеговце, а имао је за циљ да обезбиједи добре граничаре на угроженој јужној граници Руског царства, од Турака и Татара, за владика Данила је био неприхватљив, чак и чудан. Он који је одговарао за судбину свога народа, са оно мало главара из пратње, није могао да прихвати прокламоване колонизаторске услове руске владе. Владика и главари су били ријешени да не остављају народ на немилост судбине.²⁰ У томе није их поколебао ни срдчан пријем цара Петра Великог и његово расположење да обезбиједи насељавање Црногораца на проширеној руској земљи, као ни чињеница да су позив руске владе већ прихватили представници српске милиције из Поморишја и Потисја да ступе у службу и „свога православног цара“.²¹

Занимљиво је истаћи да Црногорци ни 1719. године, када им је поново стављено до знања да су добродошли на руској земљи, иако су били „оскудни свачим и гладни“²² нијесу се одазвали позиву да се селе у Русију.

Владика Данило је средином 1715. године веома задовољан отпутовао из Русије у Црну Гору. Цар Петар Велики му је уочи пута дао обилату новчану помоћ и поклоне за себе, главаре, народ и цркву. Добио је лично 5.000 рубаља, затим 3.400 рубаља за путне трошкове, 5.000 рубаља и 1.000 дуката за црногорске главаре, и још 1.600 дуката за пострадали народ. Осим тога дато му је и 16 медаља да одликује најхрабрије борце у минулом рату с Турцима. Уз то дарован је са драгоценим утварима и књигама за цркву. Цар Петар Велики је издао и двије грамате за Црну

¹⁹ С. Богоявленский, *Из русско-сербских отношений...*, 38.

²⁰ Вл. Ђорђевић, *Црна Гора између Турске, Русије и Млетака у XVIII веку*, 47; *Историја Црне Горе*, 3, 268.

²¹ М. Костић, *Нова Србија и Славеносрбија*, 15–17.

²² Рад М. Грујић, *Писма неких патријарха из другог и трећег деценија XVIII века*, Споменик 51, Београд, 1913, 118.

Гору: прва је обавезивала Црногорце да се у ратовима између Русије и Турске боре на руској страни, а друга је обавезала руску владу да годишње исплаћује 500 рубаља Цетињском манастиру.²³ Ти документи су постали темељ „по јединовјерију и јединојазичију“ трајног пријатељства и сарадње између руског и црногорског народа. Ова посјета снажно је подигла ауторитет митрополиту Данилу у Црној Гори, Брдима, Херцеговини, Приморју, а боравак у Русији морао је оставити дубок утисак и на самог владику, који дотле није имао прилике да прелази границу оновремене Црне Горе.

Осим успостављања трајних пријатељских веза с великом православном Русијом, владика Данило је у повратку из Русије успио да успостави одређене политичке односе и с Аустријом. Наиме, за вријеме дужег задржавања у Бечу, остварио је контакте и водио политичке разговоре са аустријским министрима, па, чак, и с чувеним војсковођом Евгенијем Савојским, коме је обећао да ће се његов народ у случају рата борити на страни Аустрије против Турске ако аустријска војска буде напредовала до Црне Горе. Када је дошло до рата између Аустрије и Турске, један изасланик владике Данила посјетио је генерала Евгенија Савојског близу Петрова-радина, у љето 1716. године, и саопштио да би му се могла придружити црногорска војска јачине 40.000 бораца, што је било сасвим нереално, јер оновремена Црна Гора и Брда нијесу имали толико ни становника. Иако до сарадње између Црне Горе и Аустрије у том рату није дошло међусобне везе од оног времена нијесу прекидане. И то је био један од успјеха спољне политике црногорског владике Данила, иако Млечани нијесу придавали значај његовим контактима са Бечом, као што су велики значај придавали оствареним везама с Русијом.

Владика Данило се вратио у Црну Гору у априлу 1716. године, у јеку млетачко-турског и затим аустро-турског рата. Затекао је земљу опустошену, жалосно стање народа је још више погоршавала племенска анархија, стални међуплеменски сукоби, пљачка, немаштина и глад сатирали су проријеђено становништво. У тако тешким условима добијени новац од руског двора имао је спасоносан значај за опоравак народа и цркве, а главаре је чврсто определијелио за Русију.

Иако су политичке, економске и друштвене прилике уопште биле веома тешке, народ трпио сваку оскудицу и био изложен перманентној глади, није било одзива на пропаганду о пресељењу Црногораца у Русију, а није дошло ни до масовније сеобе Срба граничара из Аустрије у Русију.

Занимљиво је истаћи да се посљедњих неколико година владавине Петра Великог у руској војсци истицао капетан Јован Албанез, родом Србин из Подгорице. Он је командовао једном војном јединицом, чији су састав чинили углавном Срби, а која се у руско-турском рату (1710–1711) одликовала храброшћу и вјерношћу Русији, па је Петар Велики одлучио да се та јединица бројно ојача и назове Српски хусарски пук. Иначе, руски владар се био освједочио у војничке врлине Срба, па и људи црногорског поднебља, те је 23. октобра 1723. године издао тада мајору Јовану Албанезу „позивну грамагу којом га опуномоћава“ да Србе у Аустрији може „наврбовати“ у хусарске пукове „и распоредити их по малоруским градо-

²³ М. Драговић, *Материјал за историју Црне Горе*, Споменик, XXV, 2; С. Милутиновић, *Историја Црне Горе*, 65–67.

вима“. Обећавано је том граматом сваком ко пређе у руску службу плате, зависно од чина, као и друге материјалне привилегије. Мајор Јован Албанез, као први руски исељенички агент имао је међу Србима у Аустрији прилично успјеха – 1723. године преселило се с њим у Украјину 459 Срба, а сљедеће године из Јужне Угарске је насељено још 600 Срба.²⁴ Од тих пресељеника царица Ана је 1727. године образовала Српски хусарски пук. Међу првим српским насељеницима у Украјину, вјероватно је било и Срба из оних области на које се касније у XIX и Првом балканском рату (1912) – проширила Црна Гора, а који су се преселили у Аустрију под вођством патријарха Арсенија III Чарнојевића, што се може наслутити из сачуване статистике руских официра српског поријекла из укинутих насеља: Нове Србије и Славено Србије.²⁵

Колонизаторску политику свога оца Петра Великог, насељавајући Србе из Јужне Угарске – Потисја и Поморишја – у Украјину наставила је и царица Јелисавета Петровна Романов. На ангажовању Срба за руску војну службу и пресељење њихових породица радили су и поједини руски официри поријеклом са простора данашње Црне Горе. Њихова активност међу Србима граничарима нарочито се испољава послје одлуке аустријске царице Марије Терезије, од августа 1750. године, да се развојаче Потиска и Поморишка војна крајина најкасније до 1751. године. Усљедило је затим неколико година масовног емиграционог покрета међу Србима, у чему су видно мјесто заузимали и поједини људи поријеклом из Црне Горе.

IV

Послије смрти владике Данила (1735) његов наслједник владика Сава Петровић (1735–1782) је више пажње поклањао црквеним пословима док се знатно мање бавио проблемима световног карактера. Такво његово држање у првим годинама владиката је потисло у други план и политичке везе са Русијом успостављене у доба владике Данила. Престале су приче међу Црногорцима и о могућем пресељењу у Русију. Ипак поједини Црногорци су разним каналима стизали у руску војну службу. Због нетрпељивости Млечана према митрополиту Сави због његовог рада међу православнима у Боки, па и наводног мијешања у грађанске послове поданика Венеције, неколико година настао је период тихе изолације Црне Горе. На захлађење у црногорско-млетачким односима утицале су и вијести да владика Саву „помаже“, односно „плаћа напуљски двор, зато што је помагао сакупљању људи „за војну службу у Краљевини Двију Сицилија. Било је у томе истине, штавише владика Сава је свога сестрића Јована Калуђеровића слао у Напуљ 1742. године да у његово име преговара о условима ступања Црногораца у војну службу напуљског двора. Договорен је био и прелазак групе Црногораца у Напуљ, а владичин рођак Јово Попов се чак хвалио како је „примљен од краља који ме постави за капетана“. Међутим, до масовнијег пресељења Црногораца у Краљевину Двију Сицилија није дошло јер су то спрјечили Млечани којима није одговарало да војно способни

²⁴ М. Костић, н. д., 18–19, *Историја српског народа*, књ. IV–1, 235.

²⁵ Исто, 141–142.

људи напуштају Црну Гору, будући да је она представљала заштитни појас од Турака за њихове посједе у Приморју.²⁶

Везе са Русијом, успостављене у вријеме Даниловог владиката, нијесу прекидане, иако све до 1742. године није било личних контаката митрополита Саве са руским двором. Црногорски и брдски главари договорно су, септембра 1742. године, одлучили да у Русију отпутује митрополит Сава Петровић у пратњи три главара с писмом за царицу Јелисавету Петровну, у коме су је молили за „општу милост“ изјављујући бескрајну оданост њеном царском величанству и спремност црногорског народа да лије крв за Русију.²⁷ Митрополит Сава и три главара су кренули у Русију почетком октобра 1742. године, али због административних и других сметњи које су им чиниле млетачке власти на путу од Котора преко Задра и Ријеке, затим задржавања у Бечу и другим успутним мјестима у Сан Петербург су стигли тек априла 1743. године. У молби царици Јелисавети Петровној митрополит Сава је изложио тешко стање народа у Црној Гори и Брдима, приказавши велике жртве које је народ поднио устајући против Турака на позив Петра Великог. Позвао се и на грамату цара Петра I о сталној помоћи Цетињском манастиру, тражио је да се та помоћ редовно исплаћује, а молио је и за друге видове помоћи цркви и народу. У овој представци није било ријечи о евентуалном пресељавању Црногораца у Русију. Почетком октобра 1743. године царица Јелисавета Петровна је издала указ о настављању сталне помоћи Цетињском манастиру у износу од 500 рубаља годишње, која ће се исплаћивати сваке три године, а царској благајни је наложено да црногорском митрополиту исплати и све заостале субвенције. У истом указу је наређено да се народу упути помоћ у износу од 3.000, а владици и главарима из његове пратње дато је још 1.000 рубаља за путне трошкове. Такође је наложено да се упуте у Црну Гору одежде за монахе, црквене књиге и црквене утвари.²⁸ Ово путовање митрополита Саве у Русију био је први и једини његов значајнији спољнополитички учинак; значај његовог боравка у руској престоници био је и у томе што је дошло до оживљавања руско-црногорских политичких и економских односа и што је руски двор потврдио обавезе које су биле преузете у вријеме цара Петра Великог према Црној Гори. Политичке везе и други видови сарадње између Црне Горе и Русије доћи ће до пуног изражаја тек када на политичку и духовну позорницу ступи „други владика“, коадјутор, или помоћник митрополита Саве, његов синовац владика Василије Петровић (1750–1766).

V

Од средине XVIII вијека Русија је нагло јачала своју позицију на спољнополитичком плану у Европи и нарочито на Балкану. Истовремено она је, да би путем побједоносних ратова проширила своје границе и изашла на топла мора – Азовско и Црно море – настојала да придобије што више војно способног људства са јуж-

²⁶ Г. Станојевић, *Сеоба Црногораца у Краљевину Двију Сицилија средином XVIII вијека*, Гласник Етнографског института, IX–X, 172–174.

²⁷ М. Драговић, *Материјали за историју Црне Горе*, Споменик XXV, 2.

²⁸ Исто, 3–5.

нословенских простора, нудећи им плате у војсци, земљу за трајно насељавање и друге погодности и привилегије. Руски двор је, знајући да су Срби вични ратовању, храбри и издржљиви ратници, био заинтересован да се што више њих насели у Украјину, дуж јужне границе Руског царства и у залеђу Црног мора. Политика пресељавања нашег свијета била је у директној вези с планом руског двора о освајању и насељавању пустих плодородних области, стварањем војно-привредних насеља, односно једне врсте војних крајина. У току три године (1751–1753) године, у јужним руским областима дошло је до значајних демографских промјена. Тада су организоване двије српске насељеничке области – Нова Србија и Славјано Србија. Српске пресељенике из Аустрије су предводили Јован Хорват, Јован Шевић, Рајко Прерадовић, који су добили племићке привилегије, велике посједе и генерал-мајорске чинове. Њихов задатак био је да обезбјеђују јужну границу Руске империје од Турака и Татара, коју су дотле чували само козаци. Ове двије војне крајине – Нова Србија и Славјано-Србија – претежно су биле насељене српским граничарима из Поморишке и Потиске границе и њиховим породицама и другим Србима из Јужне Угарске, али било их је и из Црне Горе и других области из оквира Турског царства. Нова Србија и Славјано Србија биле су претеча касније основане области под именом Новорусија.²⁹

Значајно мјесто у историји пресељавања Црногораца у Русију имало је путовање митрополита Василија Петровића 1753. у руску престоницу и његово скоро двогодишњи боравак у овој земљи (од 12. августа 1752. до 18. маја 1754. године). Његово дјеловање током боравка у Москви и Петербургу било је испуњено разноврсном политичком активношћу: посјеђивао је одговорне политичке личности, писао царици Јелисавети Петровној и другим државним достојанственицима многобројна писма, меморандуме и молбе с циљем да што боље представи Црну Гору као независну земљу, а себе као њеног самосталног владара и да руске владајуће кругове увјери у безгранично пријатељство према Русији. Упорно је настојао да докаже да је Црна Гора много пространија него што је оновремено стварно била, да има градове, да је слободна, административно уређена, да располаже са војним потенцијалом од преко 20.000 ратника, да никоме није потчињена осим руској царици, захтјевао је да се у царску титулу Русије унесу: Црна Гора, Брда и Приморје. Владика Василије је тражио да руска влада финансијски и стручно помогне организацију државне управе, просвјете и војске у Црној Гори, која би постала царска губернија.³⁰ Међу више пројеката које је предлагао руској влади о томе како помоћи Црној Гори, поред многих других појединости, био је и предлог о пресељавању Црногораца у Русију. Предлог о сеоби Црногораца у Русију влада царице Јелисавете Петровне је прихватила, будући да је интензивно радила на јачању своје војне силе. За снажење бојне моћи империје руска влада је била одлучна да давањем привилегија придобије што више јужнословенских усељеника, међу којима је

²⁹ А. П. Бажова, *Русско-југославјанские отношения во второй половине XVIII в.*; Н. И. Хитрова, *Черногорцы в России во второй половине XVIII в.* – У : “Југословенске земље и Русије у XVIII веку”, Београд, 1986, 56; О. М. Посуњко, *Историја Нове Србије и Славеносрбије*”, Нови Сад, 2002, 19–57.

³⁰ М. Драговић, *Материјали*, Споменик XXV, 14–15; *Историја Црне Горе*, 3, 328–329.

нарочито цијенила Црногорце по храбрости, мужевности и издржљивости. Стога је влада царице Јелисавете Петровне, када је у мају 1753. године, митрополит Василије предложио да послије повратка у Црну Гору, организује пресељавање многобројних, чак и хиљаду црногорских породица у Русију, које изјаве жељу за сеобу, прихватила тај предлог.³¹

Митрополит Василије је такође изашао пред руски двор и с предлогом да Русија постави и ријеши питање међународно-правног положаја Црне Горе у односу према Турском царству. Руски двор је подлегао Василијевом увјеравању да су Црногорци слободан народ, да не плаћају харач Турској и да су у сталном рату са њом. То је за митрополита Василија био велики политички успјех. Што се тиче сеобе Црногораца у Русију до ње тада није дошло иако су предузимане одређене мјере; ипак тада је формирана Црногорска комисија чији је задатак био да ради на пропаганди о сеоби црногорског становништва, његовом прихватању и спровођењу до Кијева и Москве.³²

VI

Ваља истаћи да је посредовањем Милоша Кажанегра из Паштровића владика Сава 1751. године обновио везе с напуљским двором и крајем августа исте године упутио у Напуљ Станоја Хумца и Вучету Мартиновића, с црногорским пасошима да су обојица „из слободног књажевства Црне Горе... из племићке породице“. Кажанегра је у име своје и Мартиновића и у име владике Саве саставио предлог услова у тринаест тачака за пресељење црногорског становништва у Краљевину Двију Сицилија. Занимљиво је да је све услове прихватио напуљски двор, па се делегација вратила у Црну Гору средином новембра 1751. године с позитивним одговором владици Сави.³³

У исто вријеме је Јован Марковић дошао у Задар код инквизитора и преговарао о сеоби тридесет црногорских породица из Цетиња, Ђеклића и Бјелопавлића на територију Млетачке Републике или да им млетачке власти омогуће сеобу у Напуљску краљевину, одакле им стално стижу позиви.³⁴ Али до ове сеобе није дошло јер је влада Венеције и ту намјеру осујетила.

Сеоби Црногораца у Краљевину Двију Сицилија енергично се супростављао и владика Василије Петровић. Он је, чак, молио млетачке власти да прихвате црногорске породице које је нужда тјерала на сеобу, само да не би ишли у далеку Краљевину Двију Сицилија. Па и поред тог његовог противљења, средином маја 1752. године, 25 Црногораца је отпловило у Напуљ.³⁵ Међутим, даља сеоба у Италију је заустављена. Владика Василије је у својој представци Колегији иностраних послова Русије, од 21. јануара 1753. године, тачно саопштио да су аустирјски ћесар и

³¹ АВПР, ф. *Сношения России с Сербией, 1753–1756. гг.*, оп. 86/1, д. 2, л.1. Виписка о црногорцах; О. М. Посуњко, *Историја Нове Србије и Славеносрбије*, 31–32.

³² Ј. Томић, *Глас*, 96, 225–230; *Историја Црне Горе*, 3, 329; О. М. Госуњко, *Историја*, 32.

³³ Г. Станојевић, *Сеоба Црногораца у Краљевину Двију Сицилија*, 174–175.

³⁴ Исто, 175–176; *Историја Црне Горе*, 3, 311–312.

³⁵ Г. Станојевић, *Сеоба Црногораца у Краљевину Двију Сицилија*, 175–176.

напуљски краљ настојали да преселе Црногорце у Аустрију и Италију, али да његовим залагањем у томе нијесу успјели.³⁶ Додуше, осим одлучног супростављања владике Василија, и млетачка влада је својим строгим мјерама чинила административне сметње сеоби Црногораца у Напуљску Краљевину. А потреба за пресељавањем, због оскудице у обрадивој земљи и перманентној глади Црногораца увијек се осјећала у Црној Гори.

VII

Митрополит Василије Петровић увјеривши се да су досељени Срби из Угарске лијепо примљени и награђени у Русији, да су добили доста плодне земље и друге услове потребне за добро живљење, поднио је предлог Сенату Русије да и он може организовати пресељење неколико хиљада Црногораца, гарантујући да ће га сви послушати када се врати у Црну Гору и брзо кренути на пут у Русију. Тражио је само да му се за емигранте обезбиједи путни трошкови и официри-путовође који би дошли за њих у Црну Гору или их прихватили на аустријској граници и одвели у Русију, у мјеста која буду определијена за њихова насеља. Овај митрополитов пројекат прихватио је Сенат, а и царица Јелисавета Петровна га је одобрила. Руском посланику у Бечу грофу Кајзерлингу су дате инструкције да код аустријске владе изради слободан пролаз црногорским исељеницима преко њене територије. Аустријска влада се нашла у незавидној ситуацији: требало је удовољити савезници Русији, а на другој страни било јој је неугодно да то чини због Турске са којом је тада такође одржавала добре односе. Аустријски канцелар Кауниц је дипломатски покушао да нађе излаз из ове ситуације, саопштивши руском амбасадору Кајзерлингу да црногорски емигранти могу прећи преко аустријске територије у Русију, иако се сумња у тврдњу да су Црногорци слободни, већ се више вјерује да су и они поданици Турског царства и да повремено плаћају данак султану. Ријечју, руском амбасадору је скренуо пажњу да би пролаз Црногораца преко територије Аустрије могао изазвати неспоразуме и непожељне заплете с Турским царством што, би непријатељи Аустрије и Русије, као савезница, искористили против њих.

На овакав одговор гроф Кајзерлинг је, по инструкцијама из Петербурга, одговорио Бечкој влади да су Црногорци несумњиво слободни, да не признају врховну власт султана, да му не плаћају харач и да због тога често ратују с околним Турцима. То што је Црна Гора договором између Порте и владе, Венеције наводно уступљена Турској, не значи да се Црногорци као слободан народ могу сматрати њеним поданицима. Грофу Кајзерлингу је такође наложено да ствар са бечком владом о преласку Црногораца преко њене територије коначно рашчисти, пошто се договори с митрополитом Василијем у Бечу приликом његовог повратка из Русије у Црну Гору, а што је било планирано крајем љета 1754. године.³⁷

У вези с пројектом пресељења Црногораца у Русију, владика Василије је у почетку велику наду полагао на Стевана Петровића-Шаровића, родом из Подгорице, официра у руској армији. У 1753. години капетан С. Петровић-Шаровић је прои-

³⁶ Исто, 175–176; М. Драговић, *Материјали...*, Споменик, XXV, 12.

³⁷ М. Костић, н. д., 93–94.

зведен у секунд-мајора и премјештен из старог Српског хусарског пука у Шевичев пук у Славеносрбију, гдје се оженио кћерком генерала Шевича. Занимљиво је истаћи да је Стеван, по досељењу из Подгорице у Русију, своје презиме Шаровић, како је народ прозвао његовог „оца што је био по лицу богињама ишаран“, напустио и по дједу Петру узео презиме Петровић. На молбу владике Василија, Петровић је премјештен у Кијев и произведен у чин премијер-мајора.

У циљу што успјешније организације пресељења Црногораца у Русију, влада царице Јелисавете Петровне, подржавајући пројекат владике Василија, одлучила је да упути у Црну Гору мајора Стевана Петровића-Шаровића заједно са неколико других руских официра, са задатком да се старају о транспортима црногорског становништва преко млетачке и аустријске територије.

У почетку 1753. године владика Василије је писао и аустријској влади о тешком стању његовог народа у Црној Гори, молећи је да дозволи прелазак једном броју породица ради насељавања у Русију. На Василијеву молбу и интервенцију руског амбасадора бечка влада је дозволила да сто црногорских породица могу прећи преко територије Аустрије у Русију. Но на пресељење Црногораца у Русију нерадо је гледала млетачка влада, па је и она чинила одређене административне сметње, што је било од утицаја да у 1753. години није дошло до масовнијег пресељења Црногораца у Русију.

Групама Црногораца за пролаз преко територије Млетачке Републике и Аустрије помагала је тзв. Црногорска комисија коју је формирала руска влада за прихват емиграције, којој је на челу стајао пуковник Стеван Пучков. Комисија је пратила кретање црногорских емиграната преко млетачке територије из Трста, а затим и њихово путовање кроз Аустрију. Прихватањем емиграната који су прелазили аустро-турску границу у Срему и Славонији руководио је мајор Стеван Петровић-Шаровић, кога је упутила руска влада преко Токаја и Осијека у Петроварадин. У Сремским Карловцима срео се са Црногорцем Јованом Стефановићем Баљевићем (Балевићем) и Јаковом Јездимировићем, Херцеговцем (из Херцег-Новог), са којима је радио на врбовању људи за пресељавање у Русију – Срба из Србије, Босне, Херцеговине и Црногораца, а тајно и граничара из Срема и Славоније.

Јован Балевић, користећи се положајем сремско-карловачког синдикуса (шефа полиције) издавао је надничарима из Босне и Србије који су радили у Срему као сезонци и аустријским поданицима лажне исправе (пасоше), биљежећи их као Црногорце³⁹ да би могли да несметано прелазе преко угарске територије на путу у Русију. Чинио је то тајно у договору с мајором С. Петровићем и руским поручником, пустиоловом Јаковом Јездимировићем, који је као руски агент неколико годи-

³⁸ Исто; Н. И. Хитрова, *Черногорцы в России*, 56.

³⁹ Ј. С. Балевићу и његовом тајном раду на врбовању Срба из разних области под Турском под лажним именима Црногораца вијдети: Ј. В. Костјамов, *Нова свједочења о животу Јована Балевића*, Зборник Матрице српске за историју, 57, Нови САД, 1998, 117–123; Д. Ј. Мартиновић, *Јован Стефанов Балевић (око 1728–1769)*, Портрети, VII, Цетиње, 2000, 725; Р. В. Петровић, *Шћепан Мали – загонетка је решена*, Београд, 2002, 29–31; Симеон Пишчевић, *Мемоари*, Београд, 238–246 и др.

на радио на врбовању наших људи ради пресељења у Русију.⁴⁰ У активност Балевића и Јездимировића био је упућен и владика Василије. Црногорски митрополит је, чак, Јездимировића, раније которског трговца, затим млетачког војника и емигранта у Русији, гдје је једно вријеме служио у Српском хусарском пуку генерала Шевића, одакле је, наводно побјегао и преобучен као монах дошао у Црну Гору, „именовао поручником“, давши му задатак да и у околним турским областима врбује Србе за руску војну службу и да их тамо шаље под именом Црногораца. У ствари Јездимировић је стекао чин поручника у руској војсци и добио задатак да ради на врбовању Црногораца и других људи са јужнословенских простора за пресељење у Русију, гдје би служили војсци. Пошто сам у томе није имао већег успјеха ступио је у комисију мајора С. Петровића у Петроварадину и по његовим упутствима радио у Војној граници на тајном врбовању Срба, а „сви људи, које он буде превео у Русију, имају се превести као Црногорци...“. Симеон Пишчевић пише, да је стајало у писму црногорског митрополита мајору С. Петровићу, да све добровољце ангажује под именом Црногораца.

VIII

Као што је познато, успјешан боравак митрополита Василија у Русији крунисан је штампањем у Москви 1754. године његове *Историје о Черној Гори*, уствари историјско-политичког списа, односно мемоара пригодног карактера којим је желио да постигне прије свега политичке циљеве за себе и Црну Гору. Историју је посветио вицеканцелару Воронцову. Иако лишена у много чему реалних историјских чињеница, Василијева *Историја*, прва која је штампана о Црној Гори од једног домаћег аутора, чиниће темељ црногорске историографије и одиграти веома велику улогу у формирању свијести Црногораца о њиховој независности. Василију је с разлогом приговорано да је нереално приказао прошлост Црне Горе и вријеме у коме је живио, али да тако није учинио, да није маштовито дотјерао народно предање о свом народу и земљи, по свом схватању философије црногорске историје, сигурно да руски владајући кругови не би обратили пажњу ни на његове бројне представке, молбе и пројекте које је пред њих постављао. Један од тих Василијевих пројеката за рјешавање тешких проблема оновременог црногорског друштва, нарочито његових економских тешкоћа био је и сеоба Црногораца у Русију.

Приказујући Црну Гору као једину слободну земљу на Балкану, а себе као јединог аутентичног њеног представника, митрополит Василије је одлучно оспоравао право Србима из Херцеговине и Босне, као и других области у границама Турске који су долазили у Русију да се издају за племиће, односно „грофове“.⁴¹

Од вицеканцелара Михаила Иларионовича Воронцова, коме се, иначе, чешће обраћао писмима, захтијевао је да нико у Русији не буде признат „за Црногорца без наше сведоцбе“. Према Василијевом писању само Црногорци су достојни уважа-

⁴⁰ О Јездимировићу видјети: М. Костић, н. д. 89, 96–97, 99; *Споменик*, LI; С. Пишчевић, *Мемоари*, 238–246.

⁴¹ Петровић, *Историја о Черној Гори*, Москва, 1754, 9–10.

вања племићких звања од стране руског царског двора.⁴² Тврдио је да се Црногорци „нијесу тако храбро с оружјем бранили, то би они потпуно у невољу запали као и сва Србија“.⁴³ Из више писама и меморандума митрополита Василија уочљиво је да је Црногорце превише хвалио у односу на друге Србе, уздизао их изнад оних у Србији и ван ње. Тако је у Русији стварао култ Црне Горе као слободне земље, доказујући да су Црногорци најбољи, најодабранији Срби. Он је стално и упорно доказивао да само Црногорци који буду имали његову свјedoцбу, односно препоруку могу од руског двора добити грофовску титулу.

Осим тога доказивао је да Црна Гора, уз заштиту и помоћ Русије може бити водећа земља на Балкану, може окупити око себе славено-сербски национ, који је подвлашћен Турцима.

Док је митрополит Василије боравио у Русији, на његов захтјев и одобрење руске владе, те уз сагласност бечке владе, у Русију су се преселиле само мање групе Црногораца. Масовније пресељење спутавале су како млетачке тако и аустријске власти, будући да су емигранти морали да се за путовање користе њиховим територијама. Извори помињу да су у први мах прешли аустријску границу 62 човјека код Митровице у Срему који су се представљали као Црногорци.⁴⁴ Појединачна, па и мања групна сељења из Црне Горе у Русију, настављена су нарочито послје повратка митрополита Василија из Русије у Црну Гору. Наиме, он је - обилато обдарен новцем, црквеним утварима, књигама, као и утисцима о снажној пријатељској Русији која је испунила готово све његове захтјеве – у Црној Гори дочекан веома достојанствено. Пун заиста богатих утисака о богатству велике словенске православне Русије, пријатељству царског двора према Црној Гори, снажној духовности и култури руске престонице, митрополит Василије је све то у својим причама о Русији маштовито увеличавао, што је на главаре и народ остављало готово нестваран утисак. Тако је створио култ Русије у Црној Гори. Нарочито је пропаганда о сеоби у Русију голицала пажњу оног дијела полугладног становништва, па су многе породице очекивале да ће пресељењем у ту далеку пријатељску земљу коначно ријешити своје егзистенцијалне проблеме. За многе Црногорце Русија је постала обећана земља благостања у којој ће задовољити своје тежње.

Митрополит Василије озлојеђен честим турским пријетњама да ће сатријети Црну Гору због одбијања Црногораца да плаћају харач и признају власт султана, наставио је послје повратка из Русије да још енергичније ради на јачању веза с руским двором, чак и под условом масовнијег пресељавања становништва у далеку Русију. И криза у односима између Црне Горе и Млетачке републике, која је настојала да Црну Гору држи као свој борбени посјед и „мајдан људски“ – имала је утицаја што је митрополит Василије руском двору обећавао масовно пресељење црногорског становништва у јединовјерну Русију. Иако је био свјестан да ће пресељење Црногораца, нарочито млађих и способних људи за војну службу, ослабити борбене снаге Црне Горе, стијешњене између непријатељске Турске и недовољно поуздане Млетачке републике, сматрао је оправданим да ради на прикупљању

⁴² *Историја Црне Горе*, 3, 329.

⁴³ В. Петровић, *Историја о Черној Гори*, 26.

⁴⁴ М. Костић, н. д., 97.

што већег броја добровољаца који би били у Русији организовани у посебан црногорски пук и насељени у областима на јужној руској граници. Сматрао је да би то пресељење знатно допринијело и политичкој афирмацији Црне Горе, до чега му је било највише стало.

Као резултат пропаганде митрополита Василија и његових приврженика у априлу 1755. године из Црне Горе је директно кренула група од око 100 људи у Русију, коју је предводио руски капетан Теофило Ивановић, родом Црногорац. Ова група требала је да приспије за 8–14 дана турском територијом, до Земуна, а затим да настави пут кроз Угарску, извијестио је руског амбасадора у Бечу поручник у руској служби Никола Петровић, који је тим поводом приспио из Црне Горе. Руски амбасадор у Бечу тражио је од канцелара Кауница да изда одобрење да црногорски пресељеници, који су се очекивали за 8–14 дана, могу прећи турско-аустријску границу на Сави и да им граничарске војне власти, у складу с указом канцелара од 18. априла 1754. године, дозволе пролаз без запреке кроз Угарску. У преморији бечком канцелару руски амбасадор је нагласио да је руска влада послала мајора Стевана Петровића-Шаровића поново у Петроварадин да прихвати транспорте Црногораца, те да им је потребно издати пасоше за пропутовање угарском територијом.

Гроф Кауниц је о захтјеву руског амбасадора 11. маја 1755. године извијестио Ратни савјет и упозорио га да се при доласку 100 људи из Црне Горе у Земун може догодити да турске војне пограничне власти уложе протест код аустријске пограничне команде због пријема Црногораца на путу у Русију, па чак и да траже да их аустријске власти задрже и изруче Турској, или да све прећуте и не поставе питање њиховог изручења. Ако би се десило да Турци траже изручење Црногораца, војне власти у Земуну би требало да их задрже, уз одговор турској страни да ће о свему извијестити бечки двор и сачекати одговарајуће наредбе које ће бити извршене. Уколико не буде турског протеста Ратни савјет је закључио да треба дозволити пролаз Црногорцима кроз Угарску, али тек када издрже четири недјеље карантина у Земуну. Наредба граничним војним властима је гласила да се пролаз дозвољава само Црногорцима, али не и другим турским поданицима; стога све треба легитимисати и утврдити да евентуално нијесу турски поданици, као и ко су официри који их прате; људство треба пописати по имену и презимену, као и годинама старости, и тај попис послати у Беч, и, наравно, властима оних мјеста кроз која ће пропутовати. Ово из разлога да се под именом Црногораца не би „привукли и таки Црногорци, који нису контумац издржали или други турски и аустријски поданици“. Са ставом Ратног савјета сагласила се и царица Марија Терезија и наложила државном канцелару да спроведе у дјело одуку. Кауниц је потом скренуо пажњу да треба све предузети да се ограничи додир Црногораца са Србима из Аустрије како их не би наговарали на сеобу у Русију, емигранте из Црне Горе треба обавијестити да ће у противном подлећи казнама, какве су предвиђане одређеним царским патентима за ове кривице.⁴⁵

Према руским документима ова група од 100 црногорских пресељеника, без

⁴⁵ А. Ивић, *Сеоба Црногораца у Русију 1756*, Љетопис Матице српске, књ. 332, св. 1–3, Нови Сад, 1932, 178–179.

обзира на ангажованост руске амбасаде у Бечу да јој се дозволи несметан пролаз кроз Угарску, изгледа да је на терену ометана од стране аустријских власти. Њен путовођа, официр, родом Црногорац, према аустријским изворима живио је одраније са својом породицом у Земуну, гдје је имао своју кућу и имовину. С обзиром на то изгледа да су аустријске власти хтјеле да спријече његов одлазак у Русију. Када је капетан Т. Ивановић сазнао да командант Земун чак припрема наредбу о његовом хапшењу, он је, заједно са поручником Н. Петровићем, илегално отпутовао у Кијев, гдје су стигли 15. августа 1755. године.⁴⁶ Пред одлазак из Земун, ови официри издвојили су 30 добровољаца за илегално путовање, док је осталима речено да сами одлуче да и они илегално крену у Русију или да се врате натраг. Сазнавши шта се десило са овом групом Црногораца, руски амбасадор Кајзерлинг је послао у Земун рихтмајстера Михаиловића, који је тада боравио у Бечу по задатку генерал-мајора Хорвата, да и преосталу групу Црногораца споведе у Русију. Међутим, када је Михаиловић стигао у Земун констатовао је да ондје није било више Црногораца.⁴⁷ По свему судећи и преостала група је илегално отпутовала преко Угарске у Украјину.

Према руским изворима царски двор је наредио да се о пријему црногорских досељеника стара кијевска губернаторска канцеларија. У Кијеву је за њихов смјештај руска влада одобрила новац за исхрану, као и за набавку пиће за стоку. За бригу о црногорским емигрантима директно је био задужен И. И. Костјурин, вице-губернатор Кијева. Услови живљења црногорских досељеника су у свему били исти као што су их имали српски досељеници под командом генерал-мајора Јована Хорвата, у насељима у Новој Србији.⁴⁸

Одмах по доласку у Кијев поручник Никола Петровић је посетио канцеларију губернатора и предао му писмо митрополита Василија, у којем је стајало да је спремно за сеобу још око 1.000 Црногораца, које би требало да предводи мајор Стеван Петровић.⁴⁹ Сенат Русије, на основу обавјештења митрополита Василија, 22. септембра 1755. године, донио је одлуку да поново упути у Аустрију мајора Стевана Петровића са још два унтер-официра, којима су дате инструкције не само да са угарске границе „упуте право у Кијев поменутих сто људи из Црне Горе“, него и да сачекају и оних 1.000 Црногораца који су у „Црној Гори у свему спремни“

⁴⁶ АВПР, ф. *Сношения России с Сербией*, 1755, г.д. 4, л. 13; Н. И. Хитрова, н. д., 61.

⁴⁷ Исто, 62. – Занимљиво је да А. Ивић, на основу аустријских докумената тврди да је транспорт Црногораца од 100 душа водио Јаков Јездимировић, али не у априлу 1755. године него касније. Током 1755. прошло је свега „неколико Црногораца, али се већи транспорт није појављивао”. Ивић, затим, каже: “Прелаз преко турског територија скопчан је био са тешкоћама и тек првих дана јануара 1756. дошао је Јездимировић са своја три брата у Сремску Митровицу. Прешао је Саву у калуђерским хаљинама, али се у контрумацу приказао као руски каплар. Након издржане карантане од 28 дана похитао је у Беч, где је почетком фебруара стигао и саопштио грофу Кајзерлингу, да су на аустријску границу приспели око 80 Црногораца са својом марвом, да су сви здрави те умоли да им се скрати карантена, као би могли што пре поћи у Русију” . (А. Ивић, *Сеоба Црногораца у Русију 1756*, 180).

⁴⁸ Н. И. Хитрова, н. д., 61.

⁴⁹ Исто, 62.

за пресељење. О овој својој одлуци Сенат је 25. октобра 1755. године извијестио Колегијум иностраних дјела.⁵⁰

Према црногорским изворима митрополит Василије и неколико главара успјели су у 1755. години да придобију око 500 људи способних за оружје, мада су настојали да број добровољаца за пресељење у Русију буде бар још толики. Митрополитови људи су пропаганду за пресељење у Русију, гдје има доста плодне земље и дугих погодности за живљење – у што се увјерио лично и Василије за вријеме готово двогодишњег боравка у тој широкој братској земљи – водили и међу племенима Брда, Мајињанима, Грбљанима и Паштровићима. Гњевни на митрополита Саву Петровића због одласка његових повјерљивих људи на напуљски двор, гдје су преговарали о пресељењу војно способних Црногораца у Краљевину Двију Сицилија, као и због Василијевог пропагирања слања добровољаца у Русију, гдје би били организовани у црногорски пук који би широј руској јавности презентовао ратничке способности и хероизам Црногораца – Млечани су, чак, забрањивали Црногорцима да долазе на которски пазар, а предузимали су и друге репресивне мјере против њих. Млетачка влада је, да би спријечила емиграцију Црногораца, Брђана, па и неких својих поданика (Паштровића, Грбљана, Мајињана и др.) и сама размишљала да организује црногорски пук у саставу своје оружане силе. Размишљала је да се служење у тако организованом пуку врши по смјенама, како би се пружила могућност већини да се користи војним платама. Међутим, до реализације те замисли није дошло, као што није дошло ни до савеза између Венеције, Напуљске краљевине и Аустрије, послије чега је требало да у „залогу за то преселе нешто“ црногорског народа „у своју земљу“. У тражењу излаза из тешког економског стања свога народа, митрополит Василије је нешто раније био предложио напуљском краљу да му обезбиједи жито за народ, а за узврат он ће „за то дати напуљском краљу једну регименту својих људи“. Наравно од свега тога није било ништа. Није се реализовао ни Василијев план о пресељењу више хиљада Црногораца у Русију, о чему је маштао послије повратка из Москве 1754. године.⁵¹

Првих дана фебруара 1756. године требало је да на аустријску границу код Сремске Митровице приспије друга група Црногораца, од 80 лица – мушкараца и жена, за коју је био задужен поручник Јаков Јездимировић.⁵² Овај транспорт се кретао преко турске територије кроз Херцеговину и Босну. О томе је поднио извјештај Ј. Јездимировић руској амбасади у Бечу, дохитавши из Срема, по преласку Саве у калуђерским хаљинама. Руски амбасадор гроф Кајзерлинг нотом од 12. фебруара 1756. године обратио се канцелару Кауницу, замоливши га да понови налог да се и овој групи дозволи несметан пролаз кроз Угарску на путу за Русију. Новом нотом

⁵⁰ Исто, 62.

⁵¹ М. Драговић, *Василије Петровић Његош или историја Црне Горе од 1750–1766*, Цетиње, 1884, 14–16; Ј. Томић, *Црногорски митрополит Василије Петровић и покушаји емиграције Црногораца у Русију 1754–1757*, Сарајево, 1921, 5–19, 42–49, 76–80; П. А. Ровински, *Црна Гора у прошлости и садашњости*, Том I, Цетиње – Нови Сад, 1993, 410–411; Ђ. Д. Пејовић, *Исељавање Црногораца у XIX вијеку*, Титоград, 1962, 68–69.

⁵² АВПР, ф. *Сношения Росси с Сербией*, д.4, л. 63 – Г. К. Кајзерлинг – Колегији министарства иностраних дјела, 24. феб. (6. марта) 1756. године.

од 13. фебруара амбасадор је замолио Кауница за скраћивање боравка за црногорске емигранте у карантину. Канцелар је одмах објаснио Ратном савјету, да се црногорски емигранти, према обавјештењу, налазе у карантину код Сремске Митровице и да треба питати санитетску комисију за мишљење да ли им треба скратити карантински боравак, као и распитати се код турских граничних органа да ли има са њихове стране каквих сметњи за прихват ове групе. Кауниц је о свему овоме поднио реферат и царици Марији Терезији, која је 21. фебруара 1756. године издала наредбу да славонска санитетска комисија одреди један сат хода далеко од границе мјесто карантина гдје ће боравити црногорски емигранти; препоручено је да би најбоље било да то буде „једно или два села, где ће под сталном војничком стражом издржати 28 дана контумаца“.⁵³

Међутим ова група, иако је руски мајор Стеван Петровић, из Петроварадина, молио пасоше за Црногорце, није била стигла на границу ни 20. марта 1756. године, када су аустријске војне власти одредиле село Лаћарак код Митровице као карантин за њих. Руски агент поручник Јездимировић се 3. марта вратио из Беча у Срем и када се увјерио да црногорски емигранти још нијесу стигли на границу, замолио је да се њему и тројици браће дају пасоши, како би се вратили у Турску да би испитали гдје су се задржали њихови земљаци и из којих разлога нијесу приспјели на аустријску границу. Поводом ове молбе петроварадински војни командант је констатовоао да браћа поручника Јездимировића немају никакве аустријске исправе, па их је ухапсио и под војничком стражом упутио у славонску генералну команду у Осијек. Из генералне команде извјештај о случају браће Јездимировића послат је грофу Каунцу, који је 29. марта о свему обавијестио руског амбасадора Кајзерлинга, а овај истог дана у свом енергичном одговору нагласио да је Јаков Јездимировић, по рођењу Црногорац, да је сада поручник у руској војсци и да посједује руски пасош и да је недавно послат из Кијева у Срем да спроведе црногорске емигранте преко аустријске територије. Ако је овај руски официр са својим пратиоцима негдје задржан, односно ухапшен, то моли да га аустријске власти одмах ослободе и да му дозволе да обави послове који су му стављени у задатак. На ову моблу руског амбасадора канцелар Кауниц је 30. марта препоручио Ратном савјету да одмах изда руском поручнику Јездимировићу пасош да се слободно креће по Аустрији и да може спровести црногорске емигранте у Русију. Ратни Савјет је 2. априла 1756. године поступио по препоруци канцелара, поручник Јездимировић и његова браћа су пуштени на слободу, издати су им пасоши, а аустријске власти су умољене да Јаков као руски официр ужива њихову наклоност.⁵⁴

Од граничног команданта у Срему Ратни савјет у Бечу је 13. априла обавијештен да група Црногораца још није стигла из Турске и да сумња да неће ни стићи, а мајор С. Петровић и поручник Јездимировић са својом пратњом потајно раде на врбовању Срба, овдашњих аустријских поданика за сеобу у Русију. Како су сличне вијести стигле и грофу Кауницу, Ратни савјет је 27. априла издао наредбу граничарском војном заповједнику у Срему да будно прати кретање и рад руских официра и да их све „а нарочито мајора Петровића, опомену, да не покушавају заво-

⁵³ А. Ивић, н. д., 180–181.

⁵⁴ Исто, 181–182.

дити аустријске поданике на сеобу“ него нека се задовоље што им је одобрено да могу несметано спроводити стране емигранте.⁵⁵

Према аустријској архивској грађи коју је истраживао А. Ивић, Јаков Јездиморовић је на поласку из Црне Горе са својом браћом добио увјеравања да ће, одмах за њим, кренути спремних 80 људи кроз Херцеговину и Босну и да ће прећи Саву код Сремске Митровице, гдје ће их он, Јездимировић, сачекати. По доласку у Срем у калуђерским хаљинама поручник Јездимировић се одмах упутио у Беч, гдје је, као што је већ речено, извијестио руског амбасадора о доласку црногорских емиграната и замолио га да се све припреми код аустријских власти за њихово прихватање. Из бечке документације, међутим, Ивић није могао да види у чему су биле тешкоће које су одгодиле долазак црногорских колониста. Да ли је била у питању зима, непознавање пута, или сметње турских власти с обзиром на ратне заплете с Црногорцима остало је непознато. Једно је било јасно: руски официри у Срему, као и амбасадор Русије у Бечу, нашли су се у неприлици. Предузели су све што је било неопходно за пријем овог транспорта емиграната, одређен је њихов контумац у Лаћарку, али мјесеци су пролазили, а црногорски транспорт није стигао. Тек почетком маја 1756. године наредник Срдан Димитријевић је стигао са 19 Црногораца, који су смјештени у Лаћарку. Пристизале су затим још неке мање групе људи из Црне Горе, па је амбасадор Кајзерлинг, молио бечку владу да се у заједничком пасошу назначи 50 црногорских емиграната. И мајор Стеван Петровић, који је крајем маја стигао из Петроварадина у Беч, тврдио је да је у Срем приспјело око 50 Црногораца. Канцелар Кауниц је замолио Ратни савјет, 20. јуна, да изда пасош на број Црногораца колико их је било у карантину у Лаћарку. Та измјена је, међутим, касно стигла. По извјештају славонске генералне команде од 20. јуна 1756. године из Осијека упућеном Ратном савјету, 4. јуна, када је мајор С. Петровић кренуо у Беч, истовремено је и поручник Ј. Јездимировић са 44 мушкарца и 5 жена кренуо из Лаћарка у Русију, са документима који су према налазима официра Петроварадинске команде била исправна. А. Ивић је уз тај извјештај саопштио и списак групе исељеника који је спроводио поручник Јездимировић.⁵⁶

Према извјештају генерала грофа Антона Сечења, упућеном из Гонча, 28. јуна 1756. у Пожун, поручник Јаков Јездимировић је 23. јуна, уз уредан пасош, пре-

⁵⁵ Исто, 182.

⁵⁶ Исто, 183. – У напомени 24. наведена су имена црногорских емиграната у немачкој језичкој варијанти: Срдан Јездимировић, Јосиф Сергејевић, Бошко Сердановић, Јоаким Јовановић, Ђурко Јовановић, Доско (?) Јездимировић, Миладин Јездимировић, Михаило Јездимировић, Цветко Јовановић, Глигорије Стојановић, Јован Константиновић, Станко Богдановић, Јован Батиа, Ђорђе Бурилан, Петар Калуђеровић, Ђуро Петровић, Станко Ранковић, Марко Мишковић, Јован Бајти, Јован Вуковић, Ристо Марковић, Антоније Милитијевић, Урош Лазаревић, Јано Димитровић, Јован Адамовић, Никола Јовановић, Дамјан Лукић, Христо Илити, Михаило Обреновић, Сава Виловити, Цветко Јездимировић, Богдан Јоакимовић, Насто Лутић, Павле Влатиестић, Мато Јаносевић, Милета Радић, Драшко Јовановић. Жене: Гордана Јездимировић, Сенија Јованова, Кирјана Серданова, Неда Јоакимова, Митра Јованова. Као што се види имена су углавном црногорска и херцеговачка.

вео преко аустријско-пољске границе 63 одрасле особе и 6 дјеце, на путу за Русију. И Сечењи је уз свој извјештај приложио поименични попис Црногораца, из кога се види да се само 16 имена иста у оба списка, док су остала различита.⁵⁷ Пада у очи да је у овој групи било исто тако мало жена и дјеце, и да је велики број самаца, нежењених изнад 20 година. Осим тога већина имена и презимена, по свему судећи, нијесу била црногорска.

М. Костић и Н. Попов сматрају да су мајор С. Петровић и поручник Ј. Јездимировић успјели да придобију Јована Стевановића Балевића, синдика у Сремским Карловцима за тајно врбовање Срба, посебно надничара, који су долазили из Турске да раде у виноградима у Срему а и других људи, на сеобу у Русију. И то је било тачно, али је историјски потврђено да су у Срем стизале и мање групе Црногораца на путу у Русију. Јован Балевић је надничарима давао исправе као да су Црногорци, а мајор Петровић их је отпремао у Русију. Радили су то тако све док ова превара није откривена од стране аустријске власти у марту 1757. године. Ј. Балевић се спасао строге казне захваљујући мајору Симеону Пишчевићу, старином из Паштровића, а родом из Шида, чланом Црногорске емигрантске комисије, који га је преобучена у грчког трговца „који долази из Турске“, с пасошем на грчко име, преко Беча и Пољске упутио у Русију, гдје ће га руска царица Јелисавета Петровна, уз Пишчевићеву препоруку, примити као официра у војну службу.⁵⁸

Из оновремених извора бива јасно да је руски агент поручник Јаков Јездимировић ишао 1756. године у Црну Гору преко Србије (турске територије) и да се из Црне Горе истим путем вратио у Срем. У Црној Гори се сретао са митрополитом Василијем који је обећавао масовну сеобу Црногораца у Русију. Јездимировић се вратио из Црне Горе у пратњи своје браће. Из оба поменута списка, који су достављени Ратном савјету у Бечу, запажа се да је дошао велики број црногорских емиграната са презименом Јездимировић, што значи да је већина њих била из братства поручника Ј. Јездимировића, а вјероватно су и неки други могли бити његови сродници. У бечким документима – како је утврдио А. Ивић – помињу се у 1756. години Црногорци приспјели у Срему, у карантинима, које је потом мајор Стеван Петровић (Шаровић) упућивао у Русију. Према томе није спорно да је у јуну 1756. Ј. Јездимировић превео преко аустријско-пољске границе поменути групу Црногораца од 49 људи и жена, којој се од поласка из Срема, 4. јуна, до доласка на пољску границу 22. јуна, придружило још 20 људи, жена и дјеце – Срба из Угарске под видом да су Црногорци. Ваља рећи да су аустријски граничарски официри били већином православни Срби, који су били наклоњени Црној Гори и Русији, те су, и поред строгих наредби Ратног савјета да не дозволе врбовање аустријских поданика за пресељење у Русију, гледали кроз прсте на активности мајора Петровића, поручника Јездимировића и других руских агената. Тим пријатељским наклоностима може се приписати, што се међу црногорским емигрантима налазило и аустријских поданика. Иначе, из Турске су и послје овог транспорта прелазиле

⁵⁷ Исто, 183–184.

⁵⁸ М. Костић, н. д., 96–97; А. Ивић, н. р., 184; С. Пишчевић, *Мемоари*, 238–246; Р. В. Петровић, *Шћепан Мали – загонетка је решена*, 30–40; Д. Ј. Мартиновић, *Јован Стефанов Балевић*, 7–25; Ј. В. Костјашев, *Нова сведочења о животу Јована Балевића*, 117–123.

групе Црногораца у Срем и Славонију одакле су упућивани у Русију. Брат поручника Јездимировића наредник Срдан Јездимировић се из Русије више пута враћао у Срем за прихватање нових наводно само црногорских емиграната.

У 1755. и 1756. и касније ни митрополит Василије није више онако строго инсистирао да руски двор не дозволи слободан долазак Срба из Херцеговине и Босне у Русију који су себе представљали „грофовима“, и слично, јер по њему то достојанство је припадало само Црногорцима. Штавише, импоновало му је што је Русија фаворизовала пресељење Црногораца и што је издејствовала да их и Аустрија, преко њене територије, третира као слободне људе, прећутно независне од Турске. Из тих разлога одговарало му је да се Срби из граница Турске приказују Црногорцима, јер је тако Црна Гора стицала, резоновео је црногорски митрополит, водећу позицију у борби српског народа и других балканских народа против турске власти.

За организацију пресељеничког покрета из Црне Горе, Сенат Русије је доделио у почетку 6.000 червонаца за путне и друге трошкове емигрантима. Осим тога 11. априла 1756. године, из штаба генерал-мајора Шевића придодати су мајору С. Петровићу да раде на пресељењу црногорског становништва официри: капетан Симеон Пишчевић, ађутант Иван Марков и унтер-официри: Алексије Крстић, Никита Собецки, Георгије Марков и Никола Црногорац.⁵⁹

Јуна 1755. године руски двор је донио одлуку да се у Трст упути пуковник Степан Пучков, чији је задатак био, да као шеф емигрантске комисије, да успјешно организује пресељавање Црногораца, а потајно и других југосло-венских емиграната – Срба и Хрвата – у Русију. За насељавање Црногораца најприје је одређена област између Оренбурга и Ставропоља. У инструкцији Колегије иностраних дјела С. Пучкову наглашено је да треба имати у виду да је црногорски народ „слободан и никаквој држави није потчињен“, њим управљају само њихове власти и војводе. По доласку у Беч Пучков је био дужан да се информише када ће кренути из Црне Горе 1.000 емиграната и којим путем ће они ићи. Наложено му је да координира своје активности са мајором Стеваном Петровићем-Шаровићем, који се одраније старао око прикупљања Црногораца и других Срба за пресељење у Русију. Били су дужни да заједно на лицу мјеста одлуче шта је најбоље да се тако велики број црногорских пресељеника прихвати и преведе у Русију.⁶⁰

IX

Рад на масовном врбовању црногорског становништва за пресељавање у Русију одвијао се у атмосфери крајње затегнутих односа између митрополита Василија и босанског везира Хаџи Мехмед-паше. Због одбијања плаћања харача, босански везир обратио се Василију писмом у прољеће 1755. године, у коме му је запретио да ће сатријети Црну Гору, уколико се не изврши обећање митрополита Саве

⁵⁹ Према одлуци штаба генерал-мајора Шевића за путне трошкове обер-официри су добили по 150, а унтер-официри по 100 рубаља (АВПР, ф. Сношения Росси с Черногорией, д. 4, л. 46)

⁶⁰ Н. И. Хитрова, н. р., 63.

да ће Црногорци платити харач. Митрополит Василије му је одговорио на доста неозбиљан начин, што је разјарило босанског везира. Стога се босански везир одлучио да нападне Црну Гору и да силом оружја покупи харач. Митрополит Василије је, без реалне основе, храбрио главаре и црногорски народ да ће Русија одмах ући у рат са Турском, ако дође до војног похода на Црну Гору. Уздао се и у помоћ брдских племена и Примораца. Међутим, Млечани су блокирали Црну Гору. И поред тога митрополит Василије је сазвао Збор црногорски који је под његовим утицајем одбио да се Турцима плати харач, закључено је да се пружи оружани отпор Турцима. У августу 1756. године постављен је за команданта одбране новоименовани гувернадур Станислав (Стано) Радоњић, иако је, као и владика Сава, сматрао да је боље рјешење да Црногорци дају харач и избјегну ратовање. Василијев енергичан став да се не плаћа харач био је од политичке видовитости, али у датим историјским условима изложио је Црну Гору великој опасности, јер Турска је била моћна сила којој се Црногорци без помоћи са стране нијесу могли успјешно супроставити. Дошло је до војног сукоба који је био дјело митрополита Василија. Међутим, иако ратоборно расположен, када је уследио турски поход на Црну Гору, митрополит Василије је на опште изненађење Црногораца побјегао из земље, што му историја, као и непромишљено изазивање рата, није опростила.

Рат вођен од новембра 1756. до зиме 1757. завршио се врло неповољно за Црну Гору. У јануару 1757. године представници Црне Горе, у име владике Саве и гувернадуре Стана Радоњића, закључили су мир у Никшићу с Турцима, обавезавши се да ће убудуће редовно плаћати харач и да ће бити обустављено црногорско четовање по Херцеговини.

Турски напад на Црну Гору и дволучна политика Млетачке Републике увјерили су Црногорце да се једино могу поуздати у Русију и њену помоћ у борби за ослобођење од турске превласти. Митрополит Василије иако удаљен од Цетиња сву судбину Црне Горе још јаче везује за Русију. То потврђују његова два наредна боравка у овој великој словенској православној земљи, стварајући код Црногораца њен култ.

Митрополит Василије, иако му се с правом приговарало да је изазивањем турског напада на Црну Гору испољио непромишљеност и кукавичлук, био је човек од политичког лукавства и далековидости. То потврђује чињеница да је напуштајући Црну Гору у новембру 1756. године собом понио и писмо митрополита Саве за руског државника К. Г. Разумовског, у коме је стајало да је црногорски Збор одлучио да упути њега, Василија, у Аустрију да би „отуда по могућности био у вези са двором њеног царског сверуског величанства“. Из Ријеке, гдје је боравио послје бјекства из Црне Горе, митрополит Василије је слао бројна писма, молбе и претставке руским утицајним личностима. Повезао се са пуковником Пучковом и мајором С. Петровићем (Шаровићем), који су управо тада допутовали у Трст.⁶¹ Он ће у сарадњи са њима наставити акцију о масовном пресељавању Црногораца у Русију.

Млетачке власти су чиниле сметње превозу црногорских исељеника из Будве

⁶¹ Д. Вуксан, Споменик, LXXXVIII, 32; Ј. Томић, *Глас*, 96, 237; Љ. Церовић, *Срби у Украјини*, Нови Сад, 2002, 114–115.

и Котора до Ријеке или Трста; наговарале су бродовласнике да траже много већу цијену за превоз од уобичајене. Осим тога Млечани су подмићивали поједине утицајне црногорске главаре да ометају сеобу Црногораца у Русију. Уочи турског напада на Црну Гору, руски официр Лазар Кнежевић, родом Црногорац, допловио је са бродом у которску луку и писмом тражио дозволу од которског провидура да може превести „слободних људеј черногорских“ који добровољно „хотје ходит во Русију“ у службу императорског величанства Јелисавете Петровне. Међутим, пошто му провидур није и на поновљену молбу одговорио, Кнежевић се с празним бродом вратио у Трст. Тако је тај први покушај да црногорски емигранти користе морски пут пропао.

Митрополит Василије је из Ријеке писао руском амбасадору Кајзерлингу у Бечу да је за сеобу у Русији спремно више од 1.000 Црногораца, већином способних за војну службу. Писмо сличног садржаја послао је и руском државнику А. П. Бестужеву. И гувернадур Радоњићу је писао да жели да од пресељеника у Русији формира црногорски пук. „Друго, да ви се обнови ваш принципат црногорски. Треће. Да дођете ви главари с људима који ће бит у полк“. Обећава гувернадур и да ће са њим, Василијем, бити примљен с почастима на царском двору у Петербургу и да „за вјечну нашу слободу“ добијемо привилегије и „да ви сваке године плате, не само вама главарима“, него и свима који ће служити у војсци Русије. У Црној Гори нијесу овога пута држали до Василијевих маштовитих обећања. На Збору, одржаном 25. марта 1757. године, главари су одлучили да ће бити убијен и владика Василије и мајор С. Петровић Шаровић ако се врате у Црну Гору, као и да ће им бити конфискована сва имовина.⁶²

Руска мисија у Трсту и митрополит Василије били су упорни да се настави прикупљање добровољаца у Црној Гори за пресељење у Русији. На томе је радио и игуман Теодосије Мркојевић, кога је Василије из Ријеке вратио у Црну Гору. Послије Мркојевића убрзо је допловио из Трста близу Паштровића и мајор Стефан Петровић-Шаровић са два брода под аустријском заставом. Изненадни долазак мајора Петровића затекао је црногорске главаре, а још више узнемирио млетачке власти у Котору. Млечани су разним интригама покушавали да и ову акцију, као и ону ранију официра Лазара Кнежевића, спријече; новцем су покушали да подмите и задрже пријављене да одустану од пута у Русију. Ово потврђује садржај писма војводе Андрије Ђурашковића, упућеном изванредном провидуру 3. августа 1757, у коме, између осталог, каже како се била искупила сва земља од Острога до Сутормана на Бабином виру, гдје су два брода чекала на укрцавање Црногораца. Да није било његовог и његових пријатеља залагања „ћаше поћ сва земља“ – пише Ђурашковић – и закључује да су се вратили својим кућама сви из Ријечке, Љешанске и Пјешивачке нахије и из Цетиња, Цуца и Бјелица. Ђурашковић даље каже да су се из Катунске нахије укрцали на бродове само четири Озринића, два Ђеклића и још неколико других. За рад на ометању одласка Црногораца, Млечани су Ђурашковића добро платили.⁶³

И поред млетачких интрига и противљења неких црногорских главара, мајор

⁶² *Историја Црне Горе*, 3, 346–347.

⁶³ Ј. Миловић, *Зборник докумената*, 265–266.

С. Петровић је са 140 Црногораца укрцаних на два брода, почетком августа 1757. године, отпловио у Трст. На бродовима је био и гувернадур С. Радоњић и још неколико других црногорских војвода и сердара. Према руским извјештајима владика Василије у друштву Радоњића и других првака је септембра 1757. преко Беча отпутовао у Русију. У Петербург је приспио 10. децембра 1757. године у пратњи гувернаруда Станислава Радоњића и утицајних старјешина – сердара Вукала Вукотића, војвода Мојсија Пламенца, Петра Ђурашковића, Николе Кнежевића и игумана Теодосија Мркјевића. Митрополит Василије је 4. фебруара 1758. године поднио царици Јелисавети Петровној у име читавог црногорског народа молбу да прими у подаништво црногорски народ и да прогласи покровитељство над Црном Гором. Предложио је преговоре с руском владом и о рјешавању свих других питања од битног значаја за Црну Гору – формирање црногорског хусарског пука, школовање дјеце из „племићких“ црногорских породица у кадетском корпусу,⁶⁴ а тражио је и материјална средства за цркву и народ.

Колегија иностраних послова је, према забиљешци од 15. јула 1758. године, одговорила митрополиту Василију на питања покренута у његовој молби царици Јелисавети Петровној. Суштина одговора на питање покровитељства над Црном Гором и подаништво Русији сводила се на то да би „сада свака формалност могла бити опасна за црногорски народ“, окружен са непријатељима и „тако удаљеном од Руске империје, па ту ствар треба оставити за боља будућа времена“. Што се тиче захтјева о оснивању црногорског хусарског пука одговорено је да ће се основати онда кад се прикупи за то доста Црногораца. Овим одговорима митрополит Василије и главари из његове пратње нијесу били задовољни, што се види из нових претставки и захтјева Сенату и руској царици Јелисавети Петровној које су слиједиле.⁶⁵

Транспорт од 140 црногорских исељеника из Трста преко Хрватске и Угарске водио је мајор С. Петровић-Шаровић до Минска, гдје су се средином децембра 1757. године састали са Василијем и његовом пратњом. Мајор Петровић је са главарима и исељеницима пошао преко Кијева у Москву, одакле је са главарима наставио пут у Санктпетербург, а митрополит Василије је због болести остао у Кијеву, гдје се лијечио, па је тек почетком марта 1758. године допутовао је у Москву.

Што се тиче школовања малољетне дјеце црногорских досељеника „племића“ није било никаквог проблема. Руска влада је донијела одлуку да се дјеца упишу у Кијевску духовну академију, али је Василије изразио жељу да два синовца митрополита Саве и свог синовца поведе собом у Санктпетербург. На крају је Колегија иностраних дјела 15. јула 1758. године одлучила да све дјечаке преведе у Петербуршки кадетски корпус.

Руска документа свједоче да је руска влада у начелу изразила спремност да

⁶⁴ Н. И. Хитрова, н. р., 64. – У кадетски корпус предложени су главарски синови: Петар Радоњић, Филип Петровић, Иван Вукотић, Војин Петровић, Иван Петровић, Раде Петровић, Сава Радоњић, Михаило Пламенац, Марко Перчић, Гаврило Кнежевић, Јован Петровић, Стефан Барјамовић, Тома Марошевић.

⁶⁵ *Политические и культурные отношения России...*, 225, Р. Распоповић, *Дипломатија Црне Горе...*, 68.

изађе у сусрет црногорским жељама у погледу установљења црногорског хусарског пука, када се за то стекну услови. Прва јединица од црногорских досељеника формирана је у септембру 1756. године, када је приспјела партија под вођством официра Јакова Тишера. Из те групе двадесет војника је изразило жељу да се укључи у чету капетана Теофила Ивановића, родом Црногорца, која се налазила у украјинском мјесташцу Остеру. У децембру 1756. године царски двор је одлучио да ову јединицу пошаље у Оренбург.⁶⁶

У 1757. години, пошто је Венеција на захтјев руске владе дала сагласност да се црногорски емигранти могу користити њеном територијом и лукама, појачано је исељавање Црногораца. Из једног извјештаја пуковника Пучкова сазнаје се да је он из Трста упутио у Русију четири групе Црногораца од по 25 људи, обезбиједивши пасоше за сваку групу од губернатора Трста. У исто вријеме и мајор С. Петровић из Ријеке је отпратио све приспјеле Црногорце у Трст одакле су упућени у Русију. Једну групу Црногораца од 30 људи спровео је мајор Симеон Пишчевић – стигла је у Кијев 19. маја 1757. године. Из ове групе 21 војник је упућен у црногорску јединицу. Јаков Тишер је 6. октобра 1757. године из Трста и Ријеке, допратио групу од 79 људи. У Кијев је 10. децембра исте године стигла из Ријеке велика група црногорских војника под вођством мајора С. Петровића који су изјавили да желе да руској војсци служе – 6 капетана, 5 поручника, 7 наредника, 12 каплара, 109 војника и један свештеник – укупно 140 људи.⁶⁷ Према извјештају Кијевског губернатора Колегији иностраних дјела очигледно се радило о истој групи Црногораца коју је С. Петровић спровео у Москву.

У Петербургу је у љето 1757. године руском двору стигао извјештај да је на територију Аустрије, у граничном мјесташцу Рачи стигло 200 Црногораца. За њих је из Френбурга послат поручник Јаков Јездимировић, чија је породица била ухапшена на аустријској граници. Његов је задатак био да се договори с аустријским властима о ослобођењу своје породице и слободном пролазу свих црногорских исељеника кроз Угарску и да их спроведе до Кијева. Заједно с њим је упућен и вахмајстор Мизинков. По свему судећи они су тада прешли аустријско-турску грани-

⁶⁶ Н. И. Хитрова, н. р., 65. – Црногорци су распоређени у Оренбуршкој губернији, у утврђењима: Мосулска, Красносамарска, Борска и Јелшанска. Иначе подручје одређено за црногорске досељенике налазило се између ријека Самаре и Бољског Иргиза, лијевих притока Волге. Средишњи дио је требало да буде на ријеци Мочу. Насеља је требало саградити слична онима у Новој Србији и Славеносрбији. Услови за живљење у Оренбуршким степама били су знатно неповољнији него у српским насеобинама у средњој и источној Украјини. Стога су се црногорски досељеници одмах почели жалити – писали су молбе Војној колегији, Сенату и царици Јелисавети Петровној. У жалби Војној колегији од маја 1758. године указивали су на тешке услове живота у утврђењима гдје су били смјештени, на небригу царске администрације, као и на грубости надређених војних власти. Како није било одговора на ове жалбе, Црногорци су самовољно напуштали утврђења и одлазили у Москву, Кијев и Нову Србију, пријетили су чак повратком у Црну Гору. То је ишло од утицаја на одлуке Војне колегије да све Црногорце из Оренбуршке губерније врати у Москву, одакле је требало да буду распоређени у руске пукове. (Љ. Церовић, *Срби у Украјини*, 116–117)

⁶⁷ Н. И. Хитрова, н. р., 66.

цу и успјели да прикупе из Црне Горе, Херцеговине, Босне и горње Албаније око 1600 лица, од којих су за сеобу у Русију одабрали 824 лица. С обзиром на то да је бечки двор дозвољавао пролаз преко њене територије само Црногорцима, а не и другим турским поданицима, и, наравно, да није дозвољавао сеобу аустријским поданицима, то је поручник Јездимировић, свима лицима дао упутства да се пред војним граничним властима казују као Црногорци.⁶⁸

И према истраживањима Н. Попова и М. Костића у јесен 1757. године из Турске је у Срем прешло око 1.000 Срба са женама и дјецом, који су се, по раније датим упутствима, сви приказали као Црногорци. Ту велику групу је примио Јездимировић, одвео их у Нови Сад, гдје су презимили и у прољеће с њим у Украјину – Русију отишли. Ове пресељенике је генерал-мајор Хорват населио у Миргороду, и од војно способних формирао Миргородски гарнизон.⁶⁹

У извјештају Колегије иностраних дјела стоји да је у 1756. години у Русију приспјело 99 црногорских емиграната (од њих 13 жена), 1757 – 161 (56 жена и дјеце). Осим ових стигла је у 1757. години још и партија од 162 лица (10 дјеце). Црногорци су били упућени из Кијева у Москву Војној колегији за формирање посебног црногорског ексадрона у армији. Дјеца су, наводно, упућена на универзитетско школовање!⁷⁰

Из извјештаја сачињеног за Колегију иностраних послова сазнајемо да је у 1758. години у Русију ушло 942 (њих 510 жена и дјеце) емиграната из Црне Горе од којих је 207 људи ступило у војну службу, остали су насељени: 688 у Нову Србију и 17 у Славјано-Србију. Укупно, према руским изворима у времену од 1756. до 1759. године из Црне Горе се преселило 1.499 лица у Русију.⁷¹ Међутим, тачан број

⁶⁸ АВПР, ф. *Односи Русије и Србије, 1756–1757. г.*, док. 2, л. 74–75. – Колегија иностраних дјела. И. И. Костјурину, 14. јула 1757; 1759–1760, д. 2, лл. 17–18. Јаков Јездиморовић, Колегији иностраних дјела, 15. јануар 1759.

⁶⁹ М. Костић, *Нова Србија и Славеносрбија*, 97. – Из једног новооткривеног документа Магистрата Слободног краљевског града Новог Сада о сеоби Срба у Русију у другој половини XVIII вијека, у ствари извјештаја-жалбе Магистрата царици Марији Терезији од 27. априла 1758. године, види се да је руски поручник Ј. Јездимировић сакупио 1.046 особа и довео их у Нови Сад, гдје су провели зиму 1757/58. године у карантину од којих је умрло 137 особа, а 501 је у априлу 1758. године још чекао у карантину на одлазак у Русију. Судија и Сенат слоб. краљевског града Н. Сада тужили су се аустријској царици: “Како је, уз јемство поручника Јездимировића, за пристигле породице, од наших грађана добио храну и пиће на кредит, направио је дуг од 4.781 форинти. Када је исти поручник позван од стране Руског посланства, које се налази у Бечу, он је нестао, а породице су се разишле због несташнице и оскудице, а грађани су упропашћени”. “Због тога, Ваше пресвето величанство молимо, да својом милошћу сиромашне и верне поданике ваше спасете”. (С. Рајчевић, *Документа Магистрата Слободног краљевског града Новог Сада о сеоби Срба у Русију у другој половини 18. века*, саопштење на Међународном научном скупу “Сеоба Срба у Руско царство половином XVIII века”, Нови Сад, 7–8. маја 2003. године).

⁷⁰ АВПР, ф. *Сношения России с Черногорией 1715–1718. гг.*, д. 4, л. 11–11 об.

⁷¹ Исто; Н. И. Хитрова, 66; Ћ. Д. Пејовић, *Исељавање Црногораца*, 71–72; *Историја Црне Горе*, 3, 347–348; Љ. Церковић, *Срби у Украјини*, 115.

црногорских емиграната тешко је утврдити из разлога што су под именом Црногорци стизали у Русију и други Срби и Југословени. Јер, једино је руска влада издејствовала у Бечу и Венецији да се Црногорцима као слободним људима и њеним штићеницима одобрава слободан пролаз преко аустријске и млетачке територије. Због тога су се Срби из Турске или Далматинци придруживали црногорским групама и под видом Црногораца, руски официри им обезбјеђивали пасоше Венеције и Аустрије за слободан пролаз кроз ове земље. Тако, на примјер, у октобру 1758. године у Русију приспјела су, под видом Црногораца, 34 Далматинца за руску војну службу, у пратњи вахмајстора црногорске јединице Игњатија Кончаревића и каплара Ивана Станчевића.

Г. Станојевић који је детаљно претресао грађу архива у Венецији, па и ону која се односи на сеобе Црногораца у Русију, каже да она не потврђује број од 1.499 исељених лица из Црне Горе. Но, с друге стране, ако се зна да су бројне групе емиграната прелазиле аустријску границу на Сави у Срему, дакле далеко од очију жбира и млетачких власти, онда се не треба чудити да је број одсељених из оновремене Црне Горе и Брда и већи од горе назначеног.

Масовно исељавање Црногораца у Русију је заустављено пред крај 1758. године. Наиме, одлуке Колегије иностраних дјела од 15/27. јула 1758. године, а које су се односиле на захтјеве које је, у име црногорског народа и главара, руској влади постављао митрополит Василије, потврђени су указом царице Јелисавете Петровне 6/17. октобра 1758. године. Царичиним указом су разјашњени и неки детаљи око практичног спровођења донијетих одлука Колегије иностраних послова. Овдје неће бити ријечи о другим одговорима на тражења црногорског митрополита изузев оног о даљем раду на пресељавању Црногораца у Русију. Наиме, друга важна одлука, односно одговор из указа царице Јелисавете Петровне, гласио је да се прекине с масовним исељавањем Црногораца, било оних који желе да ступе у државну службу, прије свега војну, било оних који траже трајно насељавање и посjede земље. Разлог томе била је на помолу криза у односима између Русије и Турске у вријеме кад је Русија већ била заузета ратним сукобом с Пруском. Један од разлога могао је бити и тај што ни руској влади није било стало да слаби одбрамбене снаге, иначе, мале Црне Горе, посредством које је жељела да јача своје позиције на Балкану. Због тога је 8. новембра 1758. године руска влада донијела одлуку да привремено прекине позивање поданика Турског царства да се пресељавају у Русију. Исељавање Црногораца, које је Порта сматрала својим поданицима, могло је још више да компликује иначе затегнуте односе између Русије и Турске. Полазећи од тога руска влада је заузела став да се Црногорци, који не признају власт Порте, могу по сопственој жељи и потреби пресељавати у Русију, али при том неће се на њиховом транспорту ангажовати комисија за емиграцију као орган владе. Стога је пуковнику Пучкову и групи официра, 6. марта 1759. године, издата наредба да се из Трста врате у Русију. Прије него је добио ову наредбу Пучков је посљедњих мјесеци 1758. и почетком 1759. године добио од руског двора инструкције да званично одвраћа Црногорце и друге Јужне Словене и Албанце од сеобе у Русију. Потајно, међутим, настављено је пресељење мањих група Црногораца у ову велику словенску „једно-

језичајну“ и православну. Посљедња партија од 135 црногорских емиграната, на челу с руским официром И. Марковим стигла је у Русију у јесен 1759. године.⁷²

За успјешан рад на пресељавању Црногораца и других Срба царским указом поручник Јаков Јездимировић је унапријеђен у чин секунд мајора. У указу о унапређењу је стајало да је за „похвалу обављао повјерену му службу“, па је осим чином награђен и са 300 черванаца. Овај износ новчане награде руски двор је додијелио и мајорима С. Петровићу и С. Пишчевићу.⁷³ Приликом сљедећег унапређења Јакова Јездимировића у чин потпуковника у указу је наведено да је заслужан што је превео у Русију 1.236 лица „славјаносербског народа“, добивши при том и награду – велики посјед у Новој Србији. Иначе, Јездимировић је у војној служби напредовао до пуковничког чина.

Х

Издавањем указа царице Јелисавете Петровне од 6/17. октобра 1758. године, углавном, су рјешени захтјеви митрополита Василија и тиме су престали разлози његовог другог боравка у Русију, као и главара који су се налазили у његовој пратњи. Питање формирања црногорског пука се није више могло покретати, а прекинуте су активности и на масовнијем пресељењу црногорског становништва у Русију. Митрополит Василије је због тога напустио руску престоницу незадовољан не само што руски двор није позитивно ријешио његове захтјеве о уношењу Црне Горе, Брда и Приморја у царску титулу и формирању посебног црногорског хусарског пука, већ и зато што му се више није пружила прилика да поставља нове захтјеве пред руски двор. Новчана помоћ дата Црној Гори била је релативно велика; добијено је 15.000 рубаља за 1760. годину, али под условом да пуковник Пучков поднесе позитиван извјештај о њиховом рационалном утрошку, као и начину трошења раније датих субвенција; од тог извјештаја зависиле су и редовне годишње субвенције Цетињском манастиру, као и 1.000 цекина и 1.000 рубаља намијењене на име помоћи народу и главарима.

Из руских извора се види да је руска влада за пресељење Црногораца имала трошак у износу 42.168 рубаља и 3/4 копејке. По доласку у Русију један број млађих и за оружје способних Црногораца био је упућен у Москву „Војеној колегији“, за распоред у руску армију. Дјечаци су, поред 15 њих, рођака владике Василије и синова истакнутих главара, који су раније упућени у племићки војни пјешачки корпус – распоређени у разне друге војничке и грађанске школе. Међутим, у извјештајима Војне колегије се не наводи колико је било тих дјечака. Већ је речено да је преко 700 одраслих емиграната стално насељено у српским насељима – Новој Србији (688 лица) и Славјано-Србији (17).

⁷² Н. И. Хитрова, н.р., 66–67. – Група је боравила у карантину у Митровици и Земуну прије него је одселила у Русију. Из пописа се да запазити да је од 135 особа свега 13 било из Црне Горе, а сви други су се водили као Црногорци. Види: Д-6, ф. л, фас. 5, П/759. Магистрата слободног краљевског града Новог Сада, од 7. јула 1759. године.

⁷³ *Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в.*, 242–243.

У Новој Србији је подигнуто и ново насеље које је названо *Црна Гора* (Черногория) непосредно уз Новомирград са његове западне старне, крајем прве деценије друге половине XVIII вијека. Засновали су га Црногорци који су напустили Оренбуршку губернију, незадовољни тамошњим условима живљења. Њих је прихватио генерал Јован Хорват као храбре и поуздане ратнике. Извори биљеже да су име насељу *Црна Гора* дали „Црногорци који су дошли из Турске“. На средини насеља подигли су цркву посвећену Св. Николи. О овом црногорском насељу писао је у *Описанију живота* и Сава Текелија, наводећи да је поред имања његовог стрица генерала Петра Текелије „пролазио велики пут“, преко кога се налазило насеље од „70 домова Црногораца, где се ту још чуло српски говорити“. Етнолог др Мирко Барјактаревић је 1971. године истражујући грађу за свој рад *Судбина одсељених Срба у Украјину*, посјетио насеље Црна Гора које је касније срасло са Новгородом, и нашао породице Гвозденовић и Перишић, које су ту живјеле од оснивања насеља. И ове и друге породице биле су свјесне свог црногорског поријекла, задржале су многе старе обичаје, па и језичке појмове донијете из Црне Горе. У Украјини је крајем педесетих година XVIII вијека формирано још једно насеље под именом *Црна Гора* (Черногоривка) на ријеци Бахмуту, притоци сјеверног Донеца. Подигли су га црногорски досељеници који су првобитно били насељени у Новој Србији, али незадовољни поступцима генерала Јована Хорвата напустили су Нову Србију и одселили се на обалу ријеке Бахмута. Много касније (1861) *Црна Гора* је постала саставни дио већег насеља Јама.⁷⁴

Досељени Црногорци, као уосталом и сви Срби, брзо су се асимилovali и за собом су оставили мало трагова из старог завичаја осим поменута два топонима и извјесних презимена.

Црногорски досељеници су енергично тражили да им руска влада испуни сва дата обећања: награде по чиновима и одговарајуће посједе земље. Због незадовољства пријемом и наградама било је и инцидената у Москви и Кијеву. Црногорци су се у Москви 24. августа 1758. године побунили и са исуканим сабљама и упереним пушкама кренули на дворца племића Прокопија Демидова који је био од стране руског двора задужен да се брине о досељеницима. Побуна је смирена тако што је Војна колегија одлучила да црногорске породице насели у Нову Србију, а војнике и офицере размјести у разне руске пукове. О судбини Црногораца који су се нашли у Москви свједочи С. Пишчевић у својим *Мемоарима*. Извори говоре да се једна група незадовољних Црногораца из Црмнице и Његуша од 30 људи, тада вратила из Москве, а 1759. године су се враћале мање групе и појединци из Кијева или са пута, углавном, пјешнице, а појединци и разним превозним средствима, чак, и грчким бродовима.⁷⁵ Тешко је, међутим, утврдити број свих тих повратника из Русије у Црну Гору.

⁷⁴ Љ. Церовић, *Срби у Украјини*, 108, 178; М. Барјактаровић, *Судбина одсељених Срба у Украјини*, зборник радова Етнографског института САНУ, 5, Београд, 1971. године; Исти, *О Србима одсељеним у Русију*, Новопазарски зборник 26, Нови Пазар, 2002.

⁷⁵ Ђ. Д. Пејовић, *Исељавање Црногораца* 71. – Тамо су у напомени 193 опширно наведени извори и литература, углавном нашег поријекла о пресељењу Црногораца у Русију од 1756–1759. године.

Руски двор је првобитно донио одлуку да се за Црногорце који изразе жељу да служе у војсци, припреме повољни услови за обуку у Москви и да се затим оданде упућују у мање црногорске војне јединице у руској армији. У Москву су такође на војну обуку упућивани и црногорски досељеници из Кијева и Оренбурга. Војна колегија предузимала је потребне мјере да за црногорске добровољце обезбиједи пушке и друго наоружање, затим коње (на 150 људи за ту сврху трошено је више од 5.000 рубаља). Како је 1758. и 1759. године све више пристизало досељеника из Црне Горе, Војна колегија је донијела одлуку да формира црногорске гарнизоне у Пскову и Великим Лукама. Послије обуке те црногорске јединице су упућиване у разне пукове руске армије која је ратовала у источној Пруској, под командом генерала В. В. Фермора.⁷⁶ У руској армији Црногорци су одмах запажени као храбри војници, многи су добили одликовања и чинове. Иначе, већина Црногораца је изражавала спремност да служи у активним војним пуковима. Заједно са другим Србима и осталим југословенским добровољцима Црногорци су служили и ратовали у саставу пукова: Српског, Угарског и Молдавског, под командом руског генерала П. А. Румјанцова. Руска врховна команда је више пута похваљивала војнике и офицере ових пукова. Током руско-пруског рата истакли су се многи официри поријеклом Црногорци.

Питање размјештаја досељеника из Црне Горе у Русију, међутим, није било ријешено на задовољавајући начин, па извори биљеже још једну њихову побуну почетком 1759. године. Према свједочењу С. Пишчевића, Црногорци су у Москви од њега тражили да се прихвати команде над њихови пуком, вјерујући да ће руски двор позитивно одговорити на захтјеве митрополита Василија Петровића о формирању црногорског пука. Пишчевић је одбио и њихову и Василијеву молбу јер је, као руски виши официр, био вјероватно обавијештен да царски двор неће одобрити формирање црногорског пука. Према С. Пишчевићу ова друга побуна црногорских досељеника догодила се у вријеме када је генерал Јован Хорват на путу из Нове Србије у Петербург свратио у Москву, гдје се задржао неколико дана. Посредством официра из своје пратње ступио је у везу са Црногорцима у жељи да сазна „о свему шта се тамо дешава“ међу њима. Хорватови официри су Црногорцима хвалили свога команданта „и истицали његову способност, величину и силу“. Објаснили су им да он из Москве путује у Петербург „на Руски двор“, гдје може помоћи да се ријеша њихов неповољан положај, „јер њима, као странцима, нико не може, говорили су, помоћи као што он може и опет су га дизали до неба“. Према овом добро смишљеном плану неки Црногорци су, послје наговора Хорватових официра, отишли генералу који их је „дочекао врло љубазно“, показавши сажаљење „што трпе оскудицу – што су необезбеђени и што могу и пропасти ако тако остану – и све у том смислу“, пише С. Пишчевић. На молбу њихових представника генерал Хорват је одговорио да ће помоћи Црногорцима, али они претходно треба да му се у писаној форми обрате (лично је написао молбу) „да желе да буду под његовом Хорватовом, командом“. Овај план, међутим, није остварен – Руски двор је другачије одлучио. Коначно, у прољеће 1759. године, већина Црногораца заједно

⁷⁶ *Политические и культурные отношения...*, 219, 226–227, 235–236.

⁷⁷ А. П. Бажова, н. д., 142.

са Македонцима и Бугарима ушли су у новоформирани Бугарски пук под командом мајора Симеона Пишчевића. Пук је распоређен у долини ријеке Псел, лијеве при-токе Дњепра, уз насеља Нове Србије. Црногорци са својим породицама су распоређени у насеља Омељник и Манжелеј. Неки од њих су затражили и добили дозволу да се иселе у Славено-Србију, гдје су се населили у Власово. Један мањи број се из Москве, као што је већ речено вратио у Црну Гору.

Из редова црногорских емиграната доста њих су остварили високе војне ка-ријере – постали официри, а више њих и генерали и адмирали. Поједини су испо-љили велике способности служећи и у дипломатској служби или у другим држав-ним ресорима. Руска историографија је оцијенила да су Црногорци, као и остали пресељени Срби, дали свој значајан прилог пољопривредном развоју јужних, до средине XVIII вијека, пустих области Русије. Руски двор је првобитно био одредио за црногорске досељенике област између Оренбурга и Ставропоља, али знатан број њих (око 50%) населио се у Новој Србији и Славено-Србији. У новим насељима Црногорци су брзо усвојили руски начин живота и руску културу, стекли су могућ-ности да им дјеца у школама стичу основно, средње и више образовање. Вични ратовању у руској војсци су се истицали и у руско-турским ратовима (1768–1774. и 1788–1792) до краја XVIII вијека и касније. Појединци су заслужни за свеукупни војно-поморски развој Русије. Но, допринос људи црногорског поријекла војном, дипломатском, привредном, културном и дугом развоју руске државе, нарочито снажењу њене војне моћи представља тему за себе.

Покрет за сеобу Црногораца у Русију (1756–1759) – узрокован унутрашњим друштвено-економским приликама, глађу за обрадивом земљом, као и стеченим, неповољним искуствима са сусједним Млечанима, који су спутавали кретање еко-номске емиграције из Црне Горе, односно насељавање на својој територији или у Краљевину Двију Сицилија и, што је најбитније у условима сталних сукоба с Тур-цима – представљао је, нема сумње, њихов егзистенцијални животни и политички излаз из неприлика. Управо тежње к далекој словенској Русији су изражавале сву сложеност друштвено-економских и политичких прилика у којима је живјело ста-новништво оновремене Црне Горе и Брда. Показаће се, међутим, да та сеоба није могла да ријеша поменуте проблеме оновременог црногорског друштва, па отуда касније није било више планова о неком масовнијем исељавању Црногораца у Русију, иако су појединци и даље ишли на школовање у Кијев, Москву, Санктпе-тербург, Казан и друге универзитетске градове и ступали у руску службу, од којих су неки стекли високе чинове и грофовске титуле, постали крупни земљопосјед-ници, културни и јавни дјелатници од угледа у руском друштву.

Оријентација исељавања из Црне Горе ка Србији у XVIII вијеку, међутим, била је историјски најоправданије рјешење за демографске и егзистенцијалне про-блеме црногорског друштва. Стога ће исељавања из граница данашње Црне Горе у Србију у XVIII и XIX вијеку имати перманентан карактер, био је то демократски процес у коме су рјешавани неки витални проблеми ове земље и њеног станов-ништва.

РЕЗИМЕ / SUMMARY

Покрет за сеобу Црногораца у Русију, 1756–1759, узрокован унутрашњим друштвено-економским приликама, неповољним искуствима са сусједним Млечанима који су спутавали кретање економске емиграције из Црне Горе, и, што је најбитније, сталним сукобима с Турцима – представљао је, нема сумње, њихов излаз из животних и политичких тешкоћа.

Управо су тежње ка далекој словенској Русији изражавале сву сложеност друштвено-економских и политичких прилика у којима је живјело становништво оновремене Црне Горе и Брда. Показаће се, међутим, да та сеоба није могла да ријешити поменуте проблеме црногорског друштва, па касније није било масовнијег исељавања Црногораца у Русију. Ипак, појединци су и даље одлазили на школовање у Кијев, Москву, Санктпетербург, Казањ и друге универзитетске градове и ступали у руску службу. Неки од њих су стекли високе чинове грофовске титуле, постали крупни земљопосједници, угледни културни и јавни дјелатници.

*

The movement for the migration of the Montenegrins to Russia, 1756–1759, caused by domestic social-economic situation, unfavorable experience with the neighboring Venetians who were restricting economic migrations from Montenegro, and above all, by constant conflicts with the Turks – represented with no doubt a solution of their existential and political difficulties.

These aspirations towards the distant, Slavic Russia expressed the overall complexity of the social-economical and political situation of the population living in Montenegro and Brdo at that time. However, these migrations could not solve the cited problems of the Montenegrin society, so later there were no mass migrations of Montenegrins to Russia. Still, individuals kept on leaving for Kiev, Moscow, St. Petersburg and Kazanj and for other universities for schooling and they entered into Russian service. Some of them acquired high ranks of noble titles and became big landowners, respected cultural and public officials.